

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**Факультет педагогіки і психології
Кафедра педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти**

**Кваліфікаційна робота
РОЗВИТОК ДОВІЛЬНОЇ УВАГИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

**Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма «Початкова освіта»**

**Здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «магістр»
факультету педагогіки і психології
Недільської Соломії Ігорівни**

**НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти
Жаркова Ірина Іванівна**

**РЕЦЕНЗЕНТ:
доктор психологічних наук, професор
завідувач кафедри психології
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
Орап Марина Олегівна**

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Психолого-педагогічні аспекти розвитку довільної уваги молодших школярів у навчальній діяльності.....	7
1.1. Характеристика поняття «увага» та видів уваги в психолого- педагогічній літературі.....	7
1.2. Становлення уваги в молодших школярів у процесі навчальної діяльності.....	17
1.3. Методичні рекомендації для розвитку довільної уваги у дітей молодшого шкільного віку.....	23
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. Експериментальна робота із розвитку довільної уваги молодших школярів в навчальній діяльності.....	31
2.1. Діагностика розвитку довільної уваги у третьокласників на початку експериментального дослідження.....	31
2.2. Прийоми розвитку довільної уваги у молодших школярів на уроках в 3 класі.....	35
2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи.....	45
Висновки до розділу 2.....	51
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. На сучасному етапі в системі освіти важливого значення набуває формування у молодших школярів здібностей, пов'язаних із обробкою і перетворенням інформації. В свою чергу, інформаційна компетентність прямо пов'язана із саморегуляцією і самоорганізацією, а отже, передбачає високий рівень розвитку уваги як загальної спрямованості діяльності.

На сьогодні педагоги відзначають значні проблеми, пов'язані із розвитком уваги у молодших школярів. Практика показує, що все більша кількість дітей молодшого шкільного віку не здатні зосередитися на об'єкті, вони відволікаються на сторонні явища. Особливо тривожно, що такі діти надмірно рухливі і рухово розгальмовані, а отже, не можуть втримати мету діяльності і наблизитися до її результату. Загалом молодшим школярам із проблемами організації уваги важко вивчати предметний матеріал і освоювати способи навчальної роботи. Разом з тим, у новому інформаційному просторі уроку педагоги затrudняються в пошуках та використанні адекватних прийомів розвитку уваги у молодших школярів.

Проблемою розвитку уваги займалися В. Вундт, У. Джеймс, Т. Єльчанінова, Є. Жорник, Є. Заїка, О. Кюльре, Г. Костюк, О. Митроченко, Т. Рібо, Т. Савченко, Е. Тітченер, Г. Фехнер та інші психологи і педагоги. В арсеналі науки накопичено багато загальних рекомендацій та конкретних прийомів для активного розвитку уваги дітей різного віку, велика кількість способів, які дозволяють досліджувати і проводити діагностику різних властивостей уваги.

В наукових дослідженнях показано, що увага — основа будь-якої інтелектуальної діяльності. Жоден психічний процес, мислення, сприймання, уява, пам'ять, не може діяти без уваги. Чим вищий рівень розвитку уваги, тим вищою є ефективність навчання. Навчання в школі ставить перед дитиною молодшого шкільного віку нові завдання, несхожі на ті, які вона звикла вирішувати під час гри. Навчальні заняття, як правило, містять великий обсяг

нової інформації, а процес виконання роботи на уроці потребує тривалого зосередження. Тому порушення уваги — головна причина поганої успішності дітей в школі, особливо в початкових класах. Недоліки уваги можуть призводити до незасвоєння учнем нового матеріалу, поганого запам'ятовування, помилок під час виконання домашнього завдання [30].

Проблема дослідження пов'язана із виявленням психолого-педагогічних і методичних умов розвитку довільної уваги у молодших школярів під час виконання навчальної роботи.

Значущість поставленої проблеми та її недостатня розробленість в педагогічній теорії і практиці зумовили вибір **теми кваліфікаційної роботи:** «Розвиток довільної уваги молодших школярів у навчальній діяльності».

Об'єктом дослідження є процес розвитку довільної уваги у молодших школярів в навчальній діяльності.

Предмет дослідження: сукупність прийомів, що забезпечують розвиток довільної уваги дітей молодшого шкільного віку в навчальній діяльності.

Актуальність теми дозволила сформулювати **мету дослідження** — вивчити на теоретичному рівні особливості розвитку довільної уваги у молодших школярів та апробувати на практиці педагогічні прийоми, які сприяють розвитку довільної уваги у третьокласників в навчальній діяльності.

Мета дослідження конкретизована в наступних **завданнях:**

- 1) здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури з теми дослідження;
- 2) виявити специфіку процесу розвитку довільної уваги в молодшому шкільному віці;
- 3) підібрати і реалізувати на практиці прийоми формування довільної уваги у молодших школярів;
- 4) визначити рівень сформованості довільної уваги у молодших школярів в рамках експериментальної роботи.

Методи дослідження:

— теоретичні: вивчення та аналіз наукової літератури (психологічної, педагогічної, навчально-методичної та довідкової), дисертаційних досліджень

із проблеми дослідження;

– емпіричні: тестування, спостереження із наступним аналізом отриманих даних, педагогічний експеримент, кількісна та якісна обробка результатів, отриманих під час педагогічного експерименту.

Етапи експериментального дослідження. Дослідження тривало впродовж 2024-2025 навчального року і включало три етапи.

На першому етапі передбачалось проведення аналізу психолого-педагогічної літератури, що стосується об'єкта дослідження. Був здійснений аналіз рівня вивченості питання в теорії і на практиці в закладах освіти, уточнено науковий апарат, сформульовані мета і завдання дослідження, конкретизована база проведення дослідження.

Другий етап пов'язаний із проведенням експериментальної роботи, зокрема, із підбором діагностичного інструментарію і проведенням констатувального та формувального етапів педагогічного експерименту.

Третій етап включав проведення контрольного етапу експериментальної роботи. Був здійснений детальний порівняльний аналіз результатів, отриманих на констатувальному і контрольному етапах дослідження. Здійснювалась систематизація даних, їх статистична обробка і теоретичне узагальнення.

Експериментальна робота проводилась на базі Підгаєцького ліцею Підгаєцької міської ради Тернопільської області.

Теоретичне значення проведеного дослідження полягає в узагальненні поглядів вчених на процес і особливості розвитку довільної уваги у молодших школярів, механізмів використання методів і прийомів з розвитку уваги у процесі навчання на уроках у початковій школі.

Практичне значення дослідження: матеріали дослідження можуть бути використані в практичній діяльності вчителями початкової школи, під час розробки методичних рекомендацій для вчителів початкової школи, а також у відповідних навчальних курсах під час підготовки майбутніх вчителів.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідалися на I Всеукраїнській науково-практичній конференції (з

міжнародною участю) здобувачів вищої освіти і молодих учених «Сучасна освіта в глобальному і національному вимірах: виклики, загрози, ефективні рішення» (м. Тернопіль, 17 жовтня 2024 р.); на Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Трансформація початкової освіти в епоху змін: виклики та можливості», присвяченій пам'яті професора Івана Руснака (м. Чернівці, 1 травня 2025 р.); на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інновації в початковій і спеціальній освіті: досягнення та перспективи» (м. Черкаси, 14 травня 2025 р.); на Міжнародній науково-практичній конференції «Інтеграція науки, освіти та технологій у трансформації суспільства: виклики сучасності та шляхи вирішення» (м. Полтава, 27 вересня 2025 р.) [47].

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг роботи — 73 сторінки.

РОЗДІЛ 1. Психолого-педагогічні аспекти розвитку довільної уваги молодших школярів у навчальній діяльності

1.1. Характеристика поняття «увага» та видів уваги в психолого-педагогічній літературі

На органи чуття людини одночасно діє безліч різноманітних подразників, але не всі вони безпосередньо проникають у її свідомість. Відбувається неначе добір тієї інформації, що становить інтерес і має важливе значення для особистості. Решта сприймається як другорядне, нечітко або взагалі не помічається.

Увага є важливим психічним процесом, який є умовою успішного здійснення будь-якої діяльності людини як зовнішньої, так і внутрішньої, а її продукт — якісне виконання [28].

Увага — це спрямованість та зосередженість психічної діяльності людини на об'єкти та явища зовнішнього світу, а також на думки, почуття та процеси, що відбуваються у неї всередині.

Увага пов'язана з інтересами, нахилами, покликанням людини, від її особливостей залежать і такі якості особистості, як спостережливість, здатність помічати в предметах і явищах малопомітні, але істотні ознаки. Увага полягає в тому, що відоме уявлення чи відчуття займає панівне місце в свідомості, витісняючи інші.

Увага людини має соціальну природу. Вона виникає в процесі праці і на основі праці.

Впродовж багатьох десятиків років проблемою вивчення уваги займалися і продовжують займатися відомі зарубіжні та вітчизняні психологи, а також педагоги.

Особливе місце у вивченні уваги також займають ідеї багатьох авторів про фізіологічні механізми почуття зусилля, що переживається людиною. Зокрема, психологи вважають, що увага незалежно, ослаблена вона чи посилена, завжди пов'язана з емоціями і викликається ними, тобто між

емоціями і довільною увагою розглядається особливо тісна залежність [16, с. 157].

Історія уваги «...є історією розвитку організованості її поведінки, що ключ до генетичного розуміння уваги слід шукати не всередині, а зовні особистості дитини» [57, с. 206].

В контексті ідей соціологічної французької школи про культурно-опосередкований характер довільної уваги було експериментально доведено включення в генезис довільної уваги свідомого використання різноманітних стимулів-засобів, що мають знаковий характер. Дослідники вказують на особливе значення мовлення для розвитку уваги, оскільки з допомогою слова відбувається вказівка на предмет, на якому потрібно зосередитися.

На сучасному етапі вчені прийшли до єдиної думки лише в загальних рисах розуміння феномена уваги як особливої спрямованості суб'єкта на певну діяльність [57].

Увага — це психологічний феномен, відносно якого серед учених немає єдиної думки і до сьогодні. З однієї сторони, в науковій літературі розглядається питання про існування уваги як психічного явища, яке протікає самотійно. Деякі автори стверджують, що увага не може розглядатися як самотійне психічне явище, оскільки вона тією чи іншою мірою присутня в будь-якому іншому психічному процесі. Інші, навпаки, відстоюють самотійність уваги як психічного процесу, що організовує пізнавальну діяльність [56].

Крім того, існують розбіжності в тому, до якого саме класу психічних явищ слід віднести увагу. Одні вважають, що увага — це пізнавальний психічний процес. Інші пов'язують увагу з волею і діяльністю людини, визначаючи це тим, що будь-яка діяльність, в тому числі і пізнавальна, неможлива без присутності уваги, а сама увага потребує прояву певних вольових зусиль.

Уявимо школяра, який виконує домашнє завдання з української мови. Він цілком заглиблений у списування тексту, зосереджений на ньому, обдумує, які букви вставити, на яке правило пропущені орфограми, переходить від одного

завдання до другого. Характеризуючи кожен із цих епізодів, ми можемо сказати, що він звертає увагу на ті предмети, які він виділяє з-поміж інших. У всіх цих випадках можна говорити про спрямованість та зосередженість його психічної діяльності. Цю спрямованість і зосередженість психічної діяльності на чомусь певному називають увагою [34].

П. М'ясоїд вважає, що спрямованість психічної діяльності має вибірковий характер, тобто виділення із безлічі значимих для суб'єкта конкретних предметів, явищ або вибір певного роду психічної діяльності. В поняття спрямованість також включається і збереження діяльності на певний проміжок часу. Недостатньо лише вибрати ту чи іншу діяльність, важливо утримати цей вибір, зберегти його [46].

Наступна характеристика уваги — зосередженість. Під зосередженістю розуміють заглибленість у діяльність більшою чи меншою мірою. Звичайно, чим складніше завдання, тим інтенсивність і напруженість уваги мають бути більшими, тобто потрібна більша заглибленість. З другої ж сторони, зосередженість пов'язана із відволіканням від усіх сторонніх явищ.

Спрямованість та зосередженість мають тісний взаємозв'язок. Одне не може існувати без другого. Коли людина, спрямовує на якийсь об'єкт свою увагу, то одночасно з цим вона зосереджується на ньому. І навпаки, коли людина зосереджується на будь-якому об'єкті, то вона направляє на нього свою психічну діяльність. Але, незважаючи на тісний взаємозв'язок між ними, ці поняття не є рівнозначними. Спрямованість пов'язана з переходом від одного заняття до іншого, а зосередженість — із заглибленістю в це заняття [64].

Увага, безсумнівно, пов'язана з інтересами, нахилами та покликанням людини. Від її певних особливостей залежать і такі якості особистості, як спостережливість, здатність відзначати в предметах і явищах малопомітні, але істотні ознаки. Відоме уявлення або відчуття займає панівне місце в свідомості людини, витісняючи інші — в цьому і полягає увага.

Увага характеризується різними якостями або властивостями і володіє функціонально складною структурою, утвореною взаємозв'язками її основних властивостей.

Розглянемо властивості уваги [16; 30; 46]:

- *обсяг уваги* — це кількість об'єктів, які людина сприймає одночасно з достатньою ясністю та виразністю;
- *стійкість уваги* — це тривалість утримання уваги на одному і тому самому предметі чи діяльності. Ця особливість уваги характеризується часом, упродовж якого учні працюють над завданням, не відволікаючись від нього. Стійкість уваги є необхідною внутрішньою умовою доведення завдання до його завершення та продуктивного його виконання. Фізіологічною основою стійкості уваги є відносна сталість тих співвідношень процесів збудження й гальмування, що утворюються в корі головного мозку людини за певних умов. До цих умов належать зміст зовнішніх об'єктів, його багатство, динамічність, сила впливу тощо;
- *інтенсивність уваги* характеризується значно більшою затратою нервової енергії під час виконання певного виду діяльності;
- *розподіл уваги* — це здатність людини одночасно утримувати в центрі уваги певну кількість об'єктів. це можливість одночасно успішно виконувати (поєднувати) два і більше різних види діяльності (чи декілька дій);
- *переключення уваги* — це свідоме та осмислене переміщення уваги з одного об'єкта на інший або з однієї діяльності на іншу в зв'язку з постановкою нового завдання. Потреба переключати увагу виникає в цілому ряді складних діяльностей людини, наприклад, у роботі водія транспорту чи вчителя, який веде урок у класі тощо. Здатність переключати увагу особливо важлива там, де треба швидко, без зволікань реагувати на зміни. Дослідження показують, що довільна зміна спрямованості уваги може відбуватися досить швидко: протягом 0,2-0,3 секунд, тобто за 1 секунду ми можемо 3-4 рази перевести увагу з одного об'єкта на інший. Фізіологічною основою переключення уваги є переміщення, рухливість осередку оптимального збудження;

- *концентрація уваги* — це ступінь зосередження людини на певному об'єкті. Увага називається зосередженою, коли вона спрямована на якийсь один об'єкт або вид діяльності і не поширюється на інші. Чим більше сконцентрована увага на певному об'єкті, тим більше гальмуються впливи побічних стимулів, тим менше ми їх помічаємо, тим продуктивнішою є діяльність, пов'язана з цим об'єктом. Концентрація уваги пов'язана з її стійкістю і залежить від тих самих умов. Проте рівень концентрації уваги на певному об'єкті не залишається однаковим впродовж усього часу. Він то підвищується, то знижується. Такі зміни концентрації уваги називають коливаннями;
- *коливання уваги* виражаються в періодичній зміні об'єктів, на які вона звертається. Фізіологічною основою коливання уваги є зміна збудження відповідних ділянок кори головного мозку. За невеликих коливань спрямованість діяльності підтримується, а за значних — увага може відволікатися. Дослідження М. Ланге показали, що під час сприймання ледве помітних подразників коливання уваги настають дуже часто: через 2-3 секунди і максимум через 12 секунд. Причиною такої частоти є різноманітність подразників, що спричиняє послаблення збудження коркових клітин аналізатора. В умовах більш змістовної розумової чи практичної діяльності ці періоди коливань, тобто посилення і послаблення уваги, стають значно більшими, вимірюючись навіть десятками хвилин;
- *розсіяність уваги* — це «перестрибування» від одного зовнішнього об'єкта до іншого. За мінімальної вольової регуляції увага людини підпорядковується зовнішнім обставинам.

Особливості виявлення властивостей уваги залежать від стану, інтенсивності, спрямованості та мотивації, а також від пізнавальної та емоційно-вольової діяльності людини.

Увага має вибірковий характер. Завдяки цьому характеру діяльність має певну спрямованість. У зовнішніх ознаках увага проявляється в рухах, з

допомогою яких ми пристосовуємося до виконання дій. При цьому загальмовуються зайві рухи, які заважають цій діяльності [59].

Розглянемо основні види уваги. Ними є природна і соціально обумовлена увага, чуттєва та інтелектуальна увага, мимовільна, довільна та післядовільна увага.

Природна увага дана людині від самого її народження, як вроджена здатність вибірково реагувати на ті чи інші зовнішні чи внутрішні стимули, які несуть в собі елементи інформаційної новизни.

Соціально обумовлена увага складається в результаті навчання й виховання впродовж життя.

Залежно від змісту діяльності увага спрямована або на зовнішні, безпосередньо подані предмети, явища та рухи власного тіла, які є об'єктом наших відчуттів і сприймань, або на внутрішню, психічну діяльність. У зв'язку з цим виокремлюють *зовнішню* (сенсорну і рухову) і *внутрішню* (інтелектуальну) увагу. Перша переважно пов'язана з емоціями та вибірковістю органів чуття, а друга — із зосередженістю і спрямованістю думки.

Вже з перших спроб розгляду психологічної уваги була виділена та її форма, яку стали називати активною, вольовою або довільною увагою. Предметом аналізу залишаються психологічні особливості і природа довільної уваги, які забезпечують її механізм [22].

Щоб зрозуміти мотивацію довільної уваги потрібно перейти до характеристики її психологічної природи. Французький психолог Т. Рібо, який висунув цю ідею, вважав, що джерелом тих «додаткових сил», які підтримують відповідні зусилля, є «...природні двигуни, які відхиляються від прямої мети і використовуються для досягнення іншої мети» [56, с. 208].

Розрізняють *мимовільну*, *довільну* та *післядовільну увагу*, які тісно пов'язані між собою і за певних умов переходять одна в одну.

Мимовільна увага виникає несподівано, непередбачено, незалежно від свідомості, за умов діяльності чи відпочинку, на дозвіллі під впливом найрізноманітніших подразників, які впливають на той чи інший аналізатор

організму. Вона не потребує зусиль для того, щоб утримуватися і протягом певного часу зосереджуватися на чомусь.

Фізіологічним підґрунтям мимовільної уваги є безумовно-рефлекторна орієнтувальна діяльність головного мозку. Нейрофізіологічним її механізмом є збудження, які надходять до кори з підкіркових ділянок великих півкуль головного мозку.

Мимовільна увага виникає за умови, коли сила впливу сторонніх подразників перевищує силу впливу усвідомлюваних діючих збуджень, коли субдомінантні збудження, за певних обставин, стають інтенсивнішими порівняно з тими, які домінують у цей момент.

Збудником мимовільної уваги можуть бути не лише зовнішні предмети, обставини, а й внутрішні потреби, емоційні стани, прагнення — все те, що чомусь хвилює людину.

Мимовільна увага є короткочасною, але за певних умов залежно від сили впливу сторонніх подразників, які впливають на особистість, вона може виникати досить часто, заважаючи основній діяльності.

На відміну від мимовільної — *довільна увага* керується свідомою метою. Вона тісно пов'язана з волею людини і виробляється в результаті трудових зусиль, тому її ще називають вольовою, активною або навмисною. Приймавши рішення зайнятися якоюсь діяльністю, ми виконуємо її, свідомо направляючи нашу увагу навіть на ті факти, які нам нецікаві в цю хвилину, але ними необхідно займатися. Основна функція довільної уваги — регулювання активного протікання психічних процесів.

Довільна увага є вищим видом уваги, вона можлива тільки у людини і виникає завдяки її свідомій трудовій діяльності. Довільна увага виникає тоді, коли для досягнення якоїсь мети людина ставить перед собою певне завдання, виробляє програму дій, робить те, що необхідно.

Отже, *довільна увага* — це свідомо спрямоване зосередження особистості на предметах і явищах навколишньої дійсності, на внутрішній психічній діяльності. Основним компонентом довільної уваги є воля. Силою волі людина

здатна мобілізувати й зосередити свою свідомість на потрібній діяльності упродовж досить тривалого часу.

Причини довільної уваги за своїм походженням соціальні, а не біологічні: вона не дозріває в організмі, а формується в дитини під час її спілкування з дорослими [52]. На ранніх фазах розвитку функція довільної уваги розділена між двома людьми — дитиною і дорослим. Дорослий виділяє об'єкт із середовища, вказуючи на нього і називаючи словом, дитина відповідає на його сигнал, запам'ятовуючи жест, хапаючи предмет чи повторюючи слово. В результаті, цей предмет виділяється для дитини із зовнішнього поля. Зокрема, для дітей відкривається можливість ставити мету самостійно.

Довільна увага — це свідомо спрямоване зосередження особистості на предметах і явищах навколишньої дійсності, на внутрішній психічній діяльності. Також слід зазначити тісний зв'язок довільної уваги і мовлення. Розвиток довільної уваги у дитини проявляється спочатку в підпорядкуванні своєї поведінки мовленнєвій інструкції дорослих, а потім, по мірі оволодіння мовленням, — у підпорядкуванні власної мовленнєвої інструкції своєї поведінки [61].

Характерними особливостями довільної уваги є її цілеспрямованість, організованість діяльності, усвідомлення послідовності дій, дисциплінованість розумової діяльності, здатність боротися із стороннім відволіканням.

Незважаючи на якісну відмінність від мимовільної уваги, довільна увага також пов'язана з почуттями, інтересами, попереднім досвідом людини. Проте вплив цих моментів при довільній увазі непрямий, а не опосередкований. Він опосередковується свідомо поставленими цілями, тому в цьому випадку інтереси виступають як їх ціль і результат діяльності. Сама діяльність може бути дитині зовсім не цікавою, але оскільки її виконання необхідне для вирішення поставленої мети, то і вона стає цікавою в зв'язку з цією метою.

Деякі психологи виділяють ще один вид уваги, який, так само як і довільна, має цілеспрямований характер і вимагає початкових вольових зусиль, але в результаті людина ніби «входить» в роботу: для неї стають цікавими і

важливими зміст і процес діяльності, а не тільки її результат. Таку увагу називають *післядовільною* [44]. Вона виникає в результаті свідомого зосередження на предметах і явищах у процесі довільної уваги. Долаючи труднощі під час довільного зосередження, людина звикає до них, сама діяльність зумовлює появу певного інтересу, а часом і захоплює її виконавця, і увага набуває рис мимовільного зосередження. Тому післядовільну увагу називають ще й вторинною мимовільною увагою.

Розглянемо учня, який розв'язує математичну задачу підвищеної складності. Спочатку вона його зовсім не захоплює. Він береться за неї тільки тому, що її потрібно зробити. Дитині доводиться заставляти себе розв'язувати її постійними зусиллями. І ось розв'язання почалося, намічається правильний хід, задача стає більш зрозумілою. Вона все більше захоплює учня, він захоплюється нею, він перестає відволікатися — задача стала для нього цікавою. Увага із довільної перейшла, ніби, в мимовільну. Проте, на відміну від суто мимовільної уваги, післядовільна увага залишається пов'язаною зі свідомими цілями та підтримується свідомими інтересами. В той же час вона несхожа і з довільною увагою, оскільки тут немає, або майже немає, вольових зусиль.

У післядовільній увазі напруження волі слабшає, а інтенсивність уваги не зменшується, залишається на рівні довільної уваги. Завдяки тому, що інтенсивність напруження в післядовільній увазі зменшується, а інтерес до діяльності зростає, вона стає більш тривалою та продуктивною. Тому важливо в процесі діяльності (навчальної, трудової) засобами її організації та методами праці сприяти переходу уваги від довільної до післядовільної.

Післядовільну увагу можна охарактеризувати напруженою інтенсивністю розумової діяльності, тривалою зосередженістю, високою продуктивністю праці.

Суб'єктивні фактори повністю є джерелами довільної уваги. Вона служить для досягнення поставленої мети і прийнятої до її виконання.

Трансформація вольової уваги в спонтанну є особливо важливим варіантом розвитку довільної уваги. Функцією мимовільної уваги є створення *спонтанної уваги*. За невдачі з'являється лише огида чи втома. Спонтанна увага володіє якостями як мимовільної, так і довільної уваги. Із довільною увагою збігається активність, цілеспрямованість, підпорядкованість наміру слідувати вибраному об'єкту чи виду діяльності. Спільними рисами із мимовільною увагою є відсутність зусилля, автоматичності та емоційного супроводу [28, с. 114].

Розглянемо характеристики довільної уваги. В психології виділяють такі:

- цілеспрямованість — це ті завдання, які дорослий чи дитина ставить перед собою в різноманітних видах діяльності;
- організований характер діяльності — людина ніби готується, вона знає, що їй потрібно бути уважною до того чи іншого предмету, вона спрямовує на нього свою увагу свідомо, організує необхідні психічні процеси для цієї діяльності;
- стійкість — за цієї складової увага присутня в різний проміжок часу і залежить від завдань чи плану роботи, в яких ми виражаємо наші наміри [63].

Розглянемо причини, що зумовлюють довільну увагу. Це:

- інтереси людини, які спонукають її до заняття цим видом діяльності;
- усвідомлення обов'язку, який вимагає якомога краще виконувати цей вид діяльності [37].

На основі вищесказаного про увагу, її функції, види і властивості — можна зробити висновок, що довільна увага — це планомірна увага, контроль якої здійснюється за заздалегідь заданому нормативу, складеному плану і зразку. Якщо розглядати мимовільну і довільну увагу як діяльність психічного контролю, то можна зробити висновок, що всі конкретні акти уваги — це результат формування нових розумових дій.

1.2. Становлення уваги в молодших школярів у процесі навчальної діяльності

У молодшого школяра навчальна діяльність розвивається поетапно, через досвід входження в неї, як і всі попередні діяльності (ігрова, маніпуляційна, предметна). Ця діяльність спрямована на самого учня. Молодший школяр вчиться отримувати не тільки знання, але й тому, як здійснювати засвоєння цих знань [50].

Навчальна діяльність, як і будь-яка інша, має свій предмет — людина. В нашому випадку — молодший школяр. Навчаючись способам лічби, письма і читання дитина «зраджує собі» — вона оволодіває способами розумових та службових дій, необхідних для неї самої. Рефлексуючи, вона здійснює оцінку себе нинішньої і себе колишньої.

Специфіка навчальної діяльності неминуче веде учнів до формування довільності, як характеристики всіх їхніх психічних процесів. Довільність у дитини формується в результаті того, що саме потребує її позиція учня: слухання пояснення нового правила, розв'язування рівнянь, задач і т. ін. Поступово вона навчається робити те, що потрібно, а не те, що їй хочеться [62].

Навчальна діяльність не може існувати без довільної уваги, тому вже з перших днів навчальної діяльності вчитель повинен планомірно формувати довільну увагу у дітей, починаючи з початкових класів.

Оскільки в корі головного мозку молодшого школяра процеси гальмування і збудження змінюються доволі швидко, його увага характеризується відволіканням та легким переключенням. Це визначає дуже сильний рефлекс до всього невідомого і нового. Природно, що першокласник миттєво переключається на кольорові, яскраві об'єкти, але не помічає головного. Проте, незабаром, орієнтувальний рефлекс розширюється, в дитини з'являється можливість приділяти увагу багатьом предметам, не упускаючи, при цьому з виду більш значимі для нього [6].

Інтерес до навчальних занять, навчання дитини в школі — все це сприяє швидкому розвитку мимовільної уваги. Як зазначає Т. Єльчанінова, з перших

місяців перебування в школі дитині цікавий весь комплекс нових стосунків та характер навчальної діяльності. Пізніше, навчальні інтереси набувають вибіркового і пізнавального характеру, тому учні стають більш уважними під час одного виду роботи, але зовсім протилежно поведуться під час занять іншого роду, які не є для них цікавими і пізнавальними [24].

Як зазначав К. Ушинський, будувати навчання лише на мимовільній увазі неможливо і помилково. Маючи на увазі те, що не варто весь навчальний процес будувати виключно на цікавості і яскравості. Він, проводячи дослідження про механізми довільної уваги молодшого школяра, вважав, що «...в школі дитина може бути привченою фіксувати побіжний погляд на предметі, що знаходиться перед нею; дещо пізніше вчитель може вже зупинити увагу учнів на обчисленні багатоцифрових виразів в арифметичній задачі» [10, с. 215].

Аналіз психолого-педагогічних праць показує, що формування навчальної діяльності і розвиток довільної уваги молодших школярів — взаємозв'язані педагогічні завдання. Тому на уроці слід спеціально вчити дітей зосередженню на певному матеріалі.

Довільна увага у дітей молодшого шкільного віку розвивається в напрямку від виконання цілей, які ставить перед собою вчитель, до завдань, які поставив сам учень [27]. Усвідомлення власної відповідальності молодших школярів за засвоєння знань — один із найголовніших засобів розвитку довільної уваги. Цей засіб стимулює учня уважно виконувати навіть найбільш нецікаве завдання.

Формування довільності уваги тісно пов'язане із розвитком її властивостей. Увага дітей нестійка і тому одна із головних проблем учителя в початковій школі — це розсіяність дітей. Вона проявляється в значному відволіканні і невмінні тривалий час заставити себе зосередитися на якомусь одному предметі чи явищі [1].

Розглянемо кілька причин розсіяності дітей, визначених Т. Ілляшенко [31]:

1. Особливості процесів гальмування і збудження в головному мозку дитини. Швидка втомлюваність дітей часто призводить до розсіяності. Вона легко може виникнути під час виконання складної і нецікавої роботи.

2. Загальний розлад нервової системи, захворювання носоглотки, які утруднюють надходження повітря в легені і, як наслідок, збіднене кисневе живлення мозкових клітин.

3. Розгублена і метушлива поведінка самого учителя. Саме тому педагог зобов'язаний бути зразком зосередженості на уроці.

«Глибоко помиляється той учитель, який в розсіяності бачить свого злішого ворога і не розуміє простої істини, що найбільш уважним може бути саме той, хто найбільше розсіяний у нього в класі» [49, с. 7]. Це пов'язано з явищем уявної неуважності, коли за зовнішніми ознаками учень відволікається, одразу береться за виконання багатьох справ і дуже рухливий. Але провокаційні запитання вчителя ніколи не застають його зненацька, що свідчить про його впевненість в знанні предмета, що вивчається.

Концентрація уваги у молодших школярів може збільшитися щодо цікавого предмета чи явища. Слухаючи живу і яскраву розповідь учителя, діти можуть не помітити закінчення уроку. Також концентрація уваги зростає, якщо діти виконують творчу роботу.

Концентрація та стійкість уваги школярів зростає, якщо використовувати різні види мислительної діяльності. Наприклад, такі як аналіз, порівняння, синтез, класифікація предметів, виділення головних ознак — вони потребують глибокої зосередженості уваги.

Також і С. Максименко зазначав, що потрібно так педагогічно організувати урок, так зіставити матеріал із коливаннями уваги, «...щоб на моменти піднесення сили уваги припадали на найбільш ударні і важливі місця, а моментами падіння хвилі уваги співпадали з найменш важливими частинами пояснення» [44, с. 86].

Молодшим школярам складно одночасно виконувати декілька справ одразу, оскільки вони погано розподіляють увагу, у них немає для цього

автоматичних умінь. Проте, Ю. Несух не погоджується з цією думкою і обґрунтовує свою точку зору тим, що розподіл уваги швидко розвивається в процесі навчання, тому вже до 3 класу більшість дітей здатні одночасно слідувати і за змістом письма, і за його чистотою, і за правильною позою під час роботи. Вони чують доповнення в зауваження вчителя, не припиняючи роботи [48].

Один із найголовніших факторів успішності — довільна увага. Досліджуючи взаємозв'язок властивостей уваги та успішності, вчені зазначають, що добре розвинута і далі продовжуючи весь час удосконалюватися довільна увага може і не мати значного впливу на успішність.

Уміння вчителя внести певну емоційну насиченість, так мотивувати дитину на виконання завдання, щоб воно викликало інтерес — є дуже важливим для організації розвитку уваги [19]. Разом з тим, краще, щоб завдання були доступні, але не надто легкі для учнів, тоді вони зможуть відчувати свою успішність в навчанні.

В дослідженнях більшості психологів піднімалась проблема розвитку уваги у молодших школярів в процесі навчання. Зокрема, І. Вітенко вважає важливим засобом розвитку довільної уваги не просто діяльність, а усвідомлення важливості цієї діяльності для особистості людини і наскільки важлива увага для її виконання [16]. Це свідчить про те, що увага тісно пов'язана з особистою мотивацією дитини. Вчений пропонував виховувати увагу дитини шляхом виховання особистості, в тому числі через розвиток інтересів та пізнавальних процесів школяра.

Засобами розвитку уваги школярів у навчальній діяльності є:

- перші хвилини уроку;
- взаємозв'язок нового матеріалу із вже засвоєним;
- різноманітність вправ на закріплення вивченого матеріалу;
- зацікавленість всіх учнів у діяльності [62].

Наприклад, під час уроку української мови та читання, коли вчитель просить одного учня читати вголос, доцільно буде іншим дітям дати завдання

слідкувати за виразністю, інтонацією і вимовою того, хто читає. Саме в цьому випадку діти будуть проявляти розумову та рухову активність, і не будуть відволікатися.

Розвиток довільної уваги молодшого школяра, також напряду впливає і на працездатність дитини. Чим вищий рівень розвитку уваги, тим вищою є працездатність на уроці. В свою чергу, працездатність прямо впливає на продуктивність уроку.

Працездатність молодших школярів знижується доволі швидко, про це свідчить загальний «руховий неспокій». Через 15-20 хвилин уроку кількість тих, хто крутиться, не слухає, відволікається, займається іншими справами катастрофічно зростає. Нemoжливiсть «всидіти на місці» — це захисна реакція дитячого організму. Він дає собі відпочинок, не доводячи свій організм до втоми. Спроба словесно зменшувати рухове занепокоєння дітей не дає результату, і тільки раціональне переключення уваги з одного виду діяльності на інший дозволяє відсунути час втоми.

На працездатність учнів впливають особистісні та організаційні фактори. До особистісних факторів можна віднести: стан здоров'я, вік, стать, тип нервової діяльності, емоційний стан, тренованість, мотивацію. До організаційних факторів належать: організація робочої пози і робочого місця, умови навчання, відповідність засобів навчання, режим праці і відпочинку.

Впродовж уроку психофізіологічні особливості молодшого школяра помітно впливають на зміни їх фізичної працездатності. Чим молодшими є школярі, тим помітнішими стають коливання динаміки та їх працездатності, саме це слід враховувати, плануючи урок. Працездатність учнів упродовж навчального дня нестабільна, їй притаманний фазовий розвиток: входження, оптимальна працездатність і втома.

Під час організації і планування уроку необхідно враховувати динаміку працездатності учнів (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Динаміка працездатності учнів

Етап уроку	Час	Навантаження	Діяльність учнів
1-й етап. Налаштування на роботу	5 хв.	Відносно невелике	Репродуктивна, що переходить в продуктивну. Повторення
2-й етап. Максимальна працездатність	20 хв.	Максимальне зниження на п'ятнадцятій хвилині	Продуктивна, творча, знайомство із новим матеріалом
3-й етап. Кінцевий порив	10 хв.	Працездатність дещо підвищується	Репродуктивна, відпрацювання важливих моментів пройденого матеріалу

Ефективність засвоєння знань молодшими школярами (у %) впродовж уроку така:

5-25 хвилина	25-35 хвилина	35-40 хвилина
80 %	60-40 %	10 %

Отже, будуючи урок і сподіваючись провести його продуктивно, потрібно орієнтуватися на етапи працездатності.

Таким чином, ідеї, визначені в працях науковців, зводяться до того, що розвиток уваги здійснюється в переважно з особистою мотивацією самого молодшого школяра, різними умовами життя дитини в сім'ї і в школі. Це відбувається через організацію загальної системи в процесі навчання та виховання і будується залежно від динаміки працездатності учнів.

У розвитку уваги відіграє велику роль виховання волі і твердості характеру, свідоме ставлення до знань дитини. Також він говорив про особливе значення збереження стійкої уваги на деяких моментах в ході уроку. Зокрема,

про такі як: наочність навчання, доступність і жвавість пояснення матеріалу, деяких вправ, наприклад, на знаходження помилок в якомусь захоплюючому для школяра тексті.

Із сказаного вище можна зробити висновок, що молодший шкільний вік сенситивний для розвитку довільної уваги. Це можливо тільки за умови, що вчитель буде спеціально навчати учнів організації навчальної діяльності, виділить час на виховання довільності уваги. Для цього важливо:

- використовувати прийоми активізації мислительної діяльності;
- розвивати навчальну мотивацію;
- раціонально організовувати різні види діяльності на уроці.

Також для розвитку уваги важливим є дотримання дидактичних принципів. Важливим засобом формування довільної уваги є спеціальні методики, вправи, ігри, які можна проводити навіть на початку уроку. Вони дуже цікаві і одночасно захоплюючі, а також, що на наш погляд найголовніше — сприяють розвитку довільної уваги дитини.

1.3. Методичні рекомендації для розвитку довільної уваги у дітей молодшого шкільного віку

Дуже важливо, щоб учитель початкових класів зумів методично правильно провести роботу з організації розвитку уваги. В іншому випадку процес становлення довільності уваги затягнеться на тривалий час і стане перешкоджати своєчасному та повноцінному засвоєнню знань.

Одночасно із розширенням кругозору дитини з'являються нові інтереси та відповідальність, також відбувається поступовий розвиток і удосконалення всіх психічних процесів. Крім того, увага розвивається під час процесу навчання, разом із поступовим привчанням до систематичної навчальної праці.

Велике значення для розвитку уваги учнів має рівень її розвитку в інших дітей. А, отже, увага розвивається і удосконалюється під впливом навчання та виховання дитини як в школі, так в і сім'ї та суспільстві.

У процесі навчання увага молодших школярів більшою мірою розвивається під час навчальних занять. Головне правильно — підібрати прийоми і методи, які в захоплюючій та цікавій формі будуть сприяти розвитку довільної уваги. Також вправи на розвиток уваги можна проводити в проміжках між основними блоками подачі знань або на позаурочних заходах.

Прийом — це складова частина або окрема сторона метода. Унікальні прийоми можуть входити до складу різних методів. Прийоми навчання можуть визначатися особливостями освітньої системи: під час проблемного навчання — це постановка проблемних ситуацій, які потребують виходу з них, під час пояснювально-ілюстративного — це покрокове планування дій учнів для досягнення конкретних цілей і т. ін. [67].

У випадку вирішення завдання розвитку у молодших школярів довільної уваги доцільно активно застосовувати практичний метод навчання, оскільки він дозволяє систематично відпрацьовувати навички зосередження на предметі діяльності. Виходячи з цього, для розвитку довільної уваги рекомендується використовувати як методичні прийоми спеціальні вправи.

В практиці існують різні способи відбору вправ для розвитку уваги молодших школярів.

Для підвищення ефективності роботи із розвитку довільної уваги важливо враховувати канали сприймання інформації, властиві різним дітям. І пропонує для індивідуалізації роботи із розвитку уваги використовувати вправи, які систематизовані за провідним каналом сприймання інформації.

Дітям із провідним візуальним сприйманням цілеспрямовано пропонувати такі вправи, як:

- «Плутанина», яка проводиться з метою розвитку концентрації уваги. Ця вправа передбачає пошук замаскованих картинок, потім потрібно записати назву знайденої картинки іменником і визначити його відмінок;

- «Робота з орфографічним словником» також сприяє розвитку довільної уваги, а саме його властивості — зосередженню. Така робота організовується найчастіше під час написання розповідей;
- «Зоровий диктант». Перед тим як учитель буде диктувати текст для написання диктанту, учні спочатку фіксують на ньому увагу і називають орфограми чи правила, на які записані слова. Потім учитель диктує текст, а наприкінці роботи запис звіряють із текстом.

Дітям із провідним аудіальним сприйманням доцільно пропонувати такі вправи:

- «Знайди слово» для розвитку концентрації уваги. Серед слів, надрукованих без пробілів, дітям потрібно знайти зашифровані слова. Також можна ускладнити завдання і запропонувати учням знайти помилки в цих словах;
- «Пошук відмінностей» — вправа для розподілу уваги. Для виконання цієї вправи потрібно знайти якомога більше відмінностей в словах. Наприклад, слова: тримаються — співають. Це завдання розраховане на тривалий час, щоб учні змогли знайти відмінності в граматиці, морфеміці і т. ін.;
- диктант «Перевірю себе» також підходить для дітей із провідним аудіальним сприйманням, метою якого є розвиток зосередження уваги. Це вид слухового диктанту, який характеризується високим рівнем самоконтролю. Під час записування тексту учням дозволяється запитувати в учителя, яка буква пишеться в тому чи іншому слові, користуватися довідниками і словниками. Орфограма, яка викликає у дитини сумнів, підкреслюється.

Дітям, у яких переважає кінестетичний канал сприймання, доцільно пропонувати такі вправи:

- «Комп'ютерна клавіатура» для розвитку концентрації уваги. Залежно від того, яка орфограма вивчається, дається слово і кожній дитині присвоюється по одній букві із цього слова. Потім кожна дитина по черзі

плескає в долоні і називає букву в тій послідовності як вона стоїть в слові. Коли слово «надруковане» повністю всі діти плескають у долоні;

- «Плескаємо в долоні» — коли учень почує слово чи букву, на задану орфограму — він плескає в долоні.

Н. Підгорна пропонує всі вправи для розвитку уваги групувати відповідно до впливу на ту чи іншу властивість уваги. Зокрема, наприклад, для розвитку концентрації уваги нею були відібрані такі вправи:

– коректурні завдання — зі старих газет, книг, журналів викреслювати певні букви за обмежений час — не більше 5 хвилин;

– вправи, спрямовані на збільшення рівня розподілу уваги, — потрібно прочитати вголос невелике речення, при цьому паралельно постукувати олівцем. Учні повинні полічити кількість ударів і запам'ятати текст;

– вправи для посилення концентрації слухової уваги — кожне завдання складається з декількох дій. Наприклад, обчислення арифметичних виразів подумки, які складаються із 2-3 дій залежно від класу.

Узагальнення теоретичних праць та досвіду роботи педагогів дозволяє систематизувати вправи, що сприяють розвитку довільної уваги відповідно до змісту навчального матеріалу і зіставити їх із певними предметами початкової школи.

Підбірка вправ для розвитку довільної уваги у дітей молодшого шкільного віку подана в таблиці 1. 2 та в додатку Б.

Таблиця 1. 2

Вправи для розвитку довільної уваги у молодших школярів

Вправа	Мета використання	Навчальний матеріал
Анаграма	Розвиток розумових операцій аналізу та синтезу, спрямований на розвиток вибірковості уваги	Українська мова та читання

Зафарбуй необхідне	Розвиток мислительних операцій, спрямований на вибірковість уваги	Українська мова та читання, математика, «Я досліджую світ»
Філворд	Розвиток зорової уваги і сприймання, графо-моторних навичок, розумової діяльності, властивостей уваги, а саме на концентрацію	Українська мова та читання, математика, «Я досліджую світ»
Сонечко	Розвиток концентрації уваги	Українська мова та читання, математика, «Я досліджую світ»
Коректор-1	Розвивати вміння за зразком заповнювати фігури, спрямоване на розподіл уваги	Математика, українська мова та читання
Їстівне — неїстівне	Розвиток активності уваги, спрямований на вибірковість уваги	Українська мова та читання, математика, «Я досліджую світ»
Знайди помилку	Розвиток логічного мислення та стійкості уваги	Українська мова та читання, математика, «Я досліджую світ»
Встав пропущену букву	Розвиток орфографічної пильності та концентрації уваги	Українська мова та читання
Не пропусти оплеск	Розвиток концентрації та вибірковості уваги	Українська мова та читання, математика, «Я досліджую світ»
Вірю — не вірю	Формування довірливого ставлення до людей, розвиток уміння виявляти неправду,	Українська мова та читання, математика, «Я досліджую світ»

	спрямований на концентрацію уваги	
Карточки	Розвиток орфографічної пильності та математичних навичок, спрямованих на вибірковість уваги	Українська мова та читання, математика, «Я досліджую світ»
Що забув художник?	Навчити дитину знаходити особливості, бачити деталі, спрямований на концентрацію уваги	«Я досліджую світ»

Згідно з дослідженнями вчених ефективність прийомів активізації довільної уваги на уроці досягається за таких умов:

- дотримання тиші під час уроку, перш ніж переключати увагу учнів на розумову діяльність;
- чіткі й зрозумілі установки учителя на виконання того чи іншого завдання;
- найоптимальніший темп роботи на уроці — середній;
- обсяг завдань має бути не надто великим, інакше дитині надоїсть і вона почне відволікатися;
- під час пояснення нового матеріалу — різноманітність діяльності молодших школярів (записування, слухання, заповнення таблиць, промовляння);
- для оптимального засвоєння знань рекомендується використання наочних посібників;
- створення ігрової атмосфери на уроці сприяє активності дітей молодшого шкільного віку, дозволяє втримати увагу, знімає втому;
- інтерес до навчання у молодших школярів потрібно розвивати за допомогою цікавого змісту навчального матеріалу.

Учителі-практики до зазначених вище умов також додають такі [2]:

- максимальна опора на активну розумову діяльність (різноманітні завдання на порівняння, узагальнення, висновки);
- бережливе ставлення учителя до уваги учнів (виключити зауваження неслухняним учням, в той час як інші вже виконують роботу, непотрібне ходіння учителя по класу, додаткові пояснення завдань);
- різноманітність форм і видів роботи;
- включення всіх учнів в навчальну діяльність, особливо під час усних вправ.

Для конкретизації умов розвитку уваги молодших школярів на сучасному етапі важливо зазначити, що організація уваги сучасних дітей на уроках ускладнюється внаслідок використання мультимедійного обладнання і технологій [52]:

- за допомогою комп'ютерних презентацій привертання уваги до змісту уроку;
- формування операцій уваги через використання вправ на інтерактивній дошці;
- активізація операцій уваги шляхом комп'ютерних тренажерів, освітніх тестів та ігор.

Таким чином, методичні основи розвитку довільної уваги молодших школярів включають:

- відбір вправ для цілеспрямованого розвитку уваги з урахуванням змісту навчального матеріалу, індивідуальних особливостей учнів;
- педагогічні умови застосування відібраних прийомів, що забезпечують позитивний психологічний мікроклімат у класі, продуктивність навчальної діяльності кожного школяра, прагнення учнів до досягнення навчального результату.

Висновки до розділу 1

На основі проведеного аналізу психолого-педагогічних аспектів розвитку довільної уваги молодших школярів у навчальній діяльності можна зробити наступні висновки до розділу.

Довільна увага є вищою формою психічної діяльності, яка характеризується цілеспрямованістю, вольовим зусиллям та свідомим регулюванням. У молодшому шкільному віці відбувається інтенсивний перехід від переважно мимовільної уваги до формування механізмів довільної уваги, що є критичним етапом для успішного навчання.

Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку (нестійкість нервових процесів, схильність до ігрової діяльності, обмежений обсяг уваги і т. ін.) вимагають від педагога цілеспрямованої роботи з розвитку стійкості, концентрації, обсягу та переключення уваги. Ці якості не формуються спонтанно, а потребують систематичного педагогічного впливу.

Ключовими психолого-педагогічними умовами ефективного розвитку довільної уваги є: чітка організація навчального середовища; використання різноманітних методів та прийомів, що активізують пізнавальний інтерес; поступове ускладнення завдань, що вимагають вольового зосередження; формування навичок самоконтролю та саморегуляції у процесі навчання.

Навчальна діяльність є провідною для формування довільної уваги. Саме через вирішення навчальних завдань, дотримання правил, виконання інструкцій та необхідність самостійної перевірки результатів діти навчаються свідомо керувати своєю увагою.

Таким чином, теоретичний огляд показав, що розвиток довільної уваги є фундаментальним завданням початкової освіти, яке вимагає системного, планомірного використання спеціальних педагогічних прийомів впродовж усього освітнього процесу.

РОЗДІЛ 2. Експериментальна робота із розвитку довільної уваги молодших школярів в навчальній діяльності

2.1. Діагностика розвитку довільної уваги у третьокласників на початку експериментального дослідження

Завданням експериментальної роботи було виявлення і підвищення рівня розвитку довільної уваги молодших школярів з допомогою педагогічних прийомів на трьох навчальних предметах: українська мова, математика, «Я досліджую світ».

Експериментальне дослідження проводилось на базі Підгаєцького ліцею Підгаєцької міської ради Тернопільської області. В дослідженні брали участь 50 третьокласників (25 учнів експериментального класу і 25 учнів контрольного класу).

На основі аналізу науково-методичної літератури були виділені критерії сформованості довільної уваги у дітей молодшого шкільного віку, які охарактеризовані за трьома рівням (див. табл. 2. 1).

Таблиця 2. 1.

Критерії та рівні сформованості довільної уваги

Критерії виявлення довільної уваги	Показники за рівнями розвитку довільної уваги		
	низький	середній	високий
Вибірковість	-не може знайти слова серед множини букв -виділяє незрозумілий набір букв, замість слів -не розуміє, задане завдання	-знаходить не всі зашифровані слова -сприймає завдання з інтересом, але не досягає бажаного результату через неухважність -не слідкує за якістю виконання роботи, хоча є	-знаходить більшість зашифрованих слів -сприймає і розуміє завдання в повній мірі -є спрямованість на результат

		спрямованість на хороший результат	
Концентрація	-в роботу не включається; -впевненості в роботі немає; -плутає знаки і зовсім не слідує за правильністю їх розташування	-часто відволікається; -не зовсім впевнено працює; -помилки в тексті бачить не всі і помічає не одразу	-включається у виконання завдання одразу, -працює впевнено -виявляє і виправляє свої помилки по ходу роботи, або взагалі не робить їх
Розподіл	-спочатку намагається знайти всі цифри і тільки після цього показує їх -проміжки між таблицями в часі великі — 10 секунд -інтересу до роботи не проявляє	-невпевнено працює, боїться помилитися -проміжки між таблицями в часі в межах 10 секунд з паузами -проявляє інтерес до роботи на початковому етапі, але швидко втомлюється	-спрямований на результат -впевнено і швидко знаходить цифри -проміжки між таблицями в часі мінімальні -завдання цікаве і захоплююче
Стійкість	-виконує роботу із помилками, зневажає інструкцією -намагається швидше дійти до кінця робочого аркуша і допускає багато пропусків	-виконує роботу в середньому темпі, довго перевіряючи за собою кожен рядок -працює невпевнено -довго шукає потрібну букву на робочому аркуші	-роботу виконує точно -темп діяльності адекватний завданню тестування -працює впевнено -виділяє потрібну букву швидко і точно

Вивчення розвитку особливостей уваги молодших школярів проводилось із використанням групи діагностичних методик [35] (див. додаток А):

- методика Мюнстерберга використовувалась для визначення вибіркової уваги під час простої, але монотонної роботи;
- методика Векслера використовувалась для вивчення здатності до концентрації і переключення уваги;
- методика Шульте дозволила дослідити розподіл уваги та психічний темп.

Розглянемо результати вивчення рівнів сформованості довільної уваги на початку експериментального дослідження (див. рис. 2. 1).

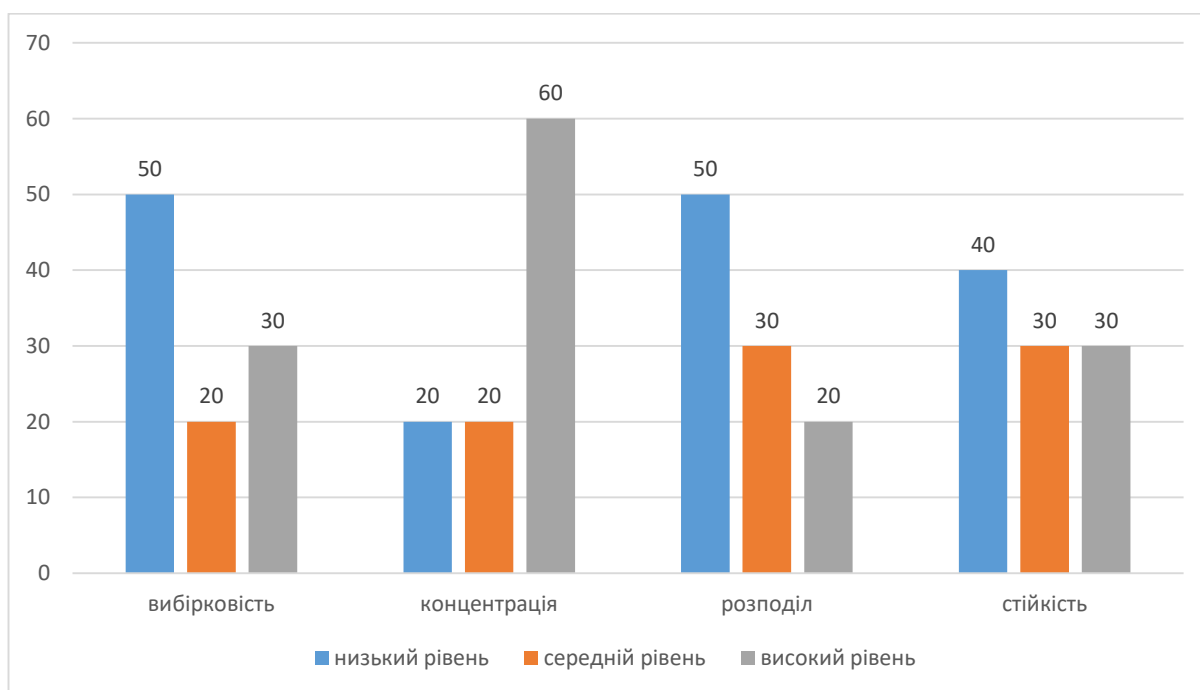

Рис. 2. 1. Результати дослідження рівня вибіркової, концентрації, розподілу та стійкості довільної уваги на початку експериментального дослідження, у %

За критерієм «рівень вибіркової довільної уваги» визначено, що основна частина класу, 50 % опитаних третьокласників (25 учнів), мають низький рівень вибіркової уваги. Це може бути пов'язано із нерозумінням виконуваного завдання або справді учні не можуть виділити конкретні об'єкти із множини інших. У групі третьокласників, які впорались із завданням на середній рівень і

вище, а це складає також 50 % (25 учнів), спостерігається більша зацікавленість завданням і прагнення його виконати добре.

Таким чином, 15 учнів впорались успішно з цим завданням, 10 учнів — виконали завдання на середньому рівні і решта 25 учнів не впорались із завданням.

Вибірковість уваги — це здатність суб'єкта виділити із оточення конкретні предмети чи явища, які найбільш значимі для нього.

Учням потрібно було зосередитися і працювати в певному напрямку. Молодшим школярам складно загострити увагу на одному об'єкті впродовж 2 хвилин. Тому, такі результати очікувані і недивні.

За критерієм *«рівень концентрації довільної уваги»* визначалось, наскільки дитина може виконувати задану дію відповідно до еталону.

В процесі виконання завдань майже ніхто не відчував труднощів, за винятком 20 % опитаних (10 учнів), які мають низький рівень.

Аналізуючи результати, можна зробити висновок, що у 60 % учнів рівень концентрації уваги на високому рівні. В 20 % середній рівень і в такого самого відсотка учнів низький рівень концентрації уваги.

Концентрація уваги — це здатність суб'єкта утримувати увагу на одному і тому самому об'єкті чи явищі впродовж тривалого часу.

В цьому завданні показником уважності вважалась правильність розстановки знаків в геометричних фігурах. Учні добре вправились із завданням і майже без помилок, що можна побачити на діаграмі.

За критерієм *«рівень розподілу довільної уваги»* можна побачити наскільки дитина зібрана і включена в діяльність. 50 % учнів не вдалось продемонструвати високі показники своєї роботи.

У половини опитаних учнів (25 учнів) низький рівень розподілу уваги, в 15 учнів середній рівень розподілу і всього у 10 учнів високий рівень.

Розподіл уваги — це здатність суб'єкта утримувати в центрі уваги певну кількість об'єктів одночасно, це властивість уваги, з якою пов'язана можливість

одночасного успішного виконання (поєднання) двох і більше різних видів діяльності (або декількох дій).

Молодшим школярам дуже складно розподілити свою увагу. Вони починають губитися в множині, в нашому випадку, таблиць із числами. Показником був час пошуку чисел у кожній таблиці. У деяких учнів багато часу затрачалося, оскільки вони спочатку шукали всі числа і тільки потім вже починали називати їх вголос.

За критерієм *«рівень стійкості»* ми отримали такі результати: на середньому і високому рівнях знаходиться однакова кількість осіб, що складає 60 % від загальної кількості опитаних. 40 % учнів із завданням впорались на низькому рівні, вони не змогли відшукати і закреслити необхідну кількість букв із набору.

За результатами діагностики в 40 % учнів виявився низький рівень стійкості уваги. У 15 учнів середній рівень стійкості уваги і в такої самої кількості учнів низький рівень. Увага третьокласників володіє стійкістю, але короткочасною особливо за великого обсягу монотонної роботи.

Аналізуючи результати учнів, можна прийти до висновку, що на початку експериментальної роботи, в учнів 3 класу недостатньо сформовані майже всі властивості уваги.

2.2. Прийоми розвитку довільної уваги у молодших школярів на уроках в 3 класі

Для вивчення ефективності прийомів розвитку довільної уваги в навчальній діяльності в практиці роботи з учнями 3 класу використовувався потенціал різних навчальних предметів. Прийоми підбирались з урахуванням характеристики експериментального класу за критеріями розвитку уваги і включались в уроки так, щоб активізувалась у дітей творча спрямованість,

ініціатива, пізнавальна активність, уміння ставити перед собою цілі, планувати свою роботу, інтерес. Поетапне формування розумових дій — один із ефективних підходів до формування уваги. Згідно з цим підходом, увага — це ідеальна і автоматизована дія контролю. В неуважних учнів саме ці дії виявляються несформованими.

Заняття із формування довільної уваги слід проводити як навчання «уважному письму» і будувати на матеріалі роботи з текстами, що містять в своєму змісті різні типи помилок «через неуважність»: підміна або пропуск букв у слові, написання разом слова з прийменником, підміна або пропуск слів у реченні та ін.

Як показує практика і проведені дослідження в цій галузі, наявність тексту-зразка (еталона) в учнів, з яким необхідно порівнювати помилковий текст, — недостатня умова для точного виконання завдань із виявлення помилок, тому що неуважні діти не вміють порівнювати текст зі зразком, не вміють його перевіряти. Саме тому всі рекомендації учителя «перевірити свою роботу» виявляються безрезультатними.

Однією із причин такої проблеми є орієнтація дітей на загальний сенс тексту чи слова і зневага деталями. Для подолання глобального сприйняття і формування контролю за текстом дітей вчили читати з урахуванням елементів на фоні розуміння сенсу цілого. Дітям пропонували прочитати окреме слово (щоб встановити його сенс), а потім розділити його на склади і, читаючи кожен склад, окремо перевірити, чи відповідає він слову в цілому.

Підбирались найрізноманітніші слова (і складні, і легкі, і середні за складністю). Спочатку склади розділялись вертикальною рисою простим олівцем, потім рисочки не ставили, але склади вимовлялись із чітким поділом (голосом) і послідовно перевірялись. Звуковий поділ складів ставав все коротшим і згодом зводився до наголосів на окремих складах. Після цього слово прочитувалось і перевірялось по складах мовчки («перший — правильно, другий — ні, тут пропущене..., переставлено...»). Лише на останньому етапі ми

переходили до того, що дитина прочитувала все слово мовчки і давала йому загальну оцінку (правильно — неправильно; і якщо неправильно, то пояснювала чому). Після цього перехід до прочитання всієї фрази з її оцінкою, а потім і всього абзацу (з такою самою оцінкою) не складав особливих труднощів».

Важливий момент процесу формування уваги — робота дитини зі спеціальною карткою, на якій виписані «правила» перевірки, тобто алгоритм, порядок операцій, якими потрібно користуватися під час перевірки тексту. Наявність такої картки допомагає дитині оволодіти повноцінною дією контролю. По мірі запам'ятовування і скорочення дій контролю обов'язковість використання такої картки зникає.

Для узагальнення сформованої дії контролю вона відпрацьовувалась потім на більш широкому матеріалі (візерунки, малюнки, набори цифр і букв). Після цього під час створення спеціальних умов контроль переносився із ситуації експериментального навчання в реальну практику навчальної діяльності. Таким чином, метод поетапного формування дозволяє отримати повноцінну дію контролю, тобто сформувати увагу.

Основна причина помилок учнів під час діагностування — наявність постійних факторів, що відволікають увагу учнів, викликаних навчальною роботою. Помилки, які виникають в силу тих чи інших умов пов'язані із послабленням уваги в процесі виконання завдання, тому необхідно вести систематичну роботу із розвитку уваги у молодших школярів на всіх уроках.

На основі психолого-педагогічних рекомендацій і проведених нами досліджень був розроблений орієнтовний «конструктор уроку» для учнів 3 класу.

Далі подані різні прийоми розвитку довільної уваги для молодших школярів на уроках української мови, математики та «Я досліджую світ» (див. табл. 2. 2). Зазначимо, що на кожному етапі уроку прийоми підібрані на різні теми.

Таблиця 2. 2.

Фрагменти уроків із використанням прийомів розвитку довільної уваги на уроках у початковій школі

Етап уроку	Предмет		
	Українська мова	Математика	«Я досліджую світ»
Організаційний етап	Каліграфічна хвилинка «Встав пропущену букву»	Математичний диктант «Геометричні карточки»	Позитивний настрій на роботу — «Кольорові карточки»
Повторення матеріалу	Гра на увагу «Повторимо алфавіт»	Гра на увагу «Повторимо таблицю множення»	Гра на увагу «Капітани»
Актуалізація знань, умінь і навичок	Списування речень	«Коректор-2»	«Знайди пару»
Постановка мети і завдань уроку	Філворд	Філворд	«Сонечко»
Первинне засвоєння нових знань	«Знайди пару»	«Дотримуйся інструкції»	«Я беру тебе із собою»
Первинна перевірка розуміння	«Їстівне — неїстівне»	«Вірю — не вірю»	«Їстівне — неїстівне»
Первинне закріплення	«Знайди помилку»	«Вірю — не вірю»	«Що забув художник?»
Руханка	«Не пропусти оплеск»	«Не пропусти оплеск»	«Віддай частину»

Контроль засвоєння знань	«Анаграма»	«Коректор-1»	Графічний диктант
Інформація про домашнє завдання	«Зафарбуй потрібне»	«Зафарбуй потрібне»	«Зафарбуй потрібне»
Рефлексія	«Палітра»	«Галевина»	«Співпраця»

Розглянемо детальніше опис порядку використання прийомів розвитку довільної уваги на окремих етапах різних уроків.

Організаційний етап уроку учителі переважно не розглядають з точки зору розвивального потенціалу. Але саме з цього починається урок, саме з перших хвилин уроку важливо налаштувати учнів на роботу, активізувати їхню розумову діяльність. Цей етап має на меті швидке включення дітей у роботу та перемикавання їхньої уваги з перерви на навчальний процес.

За правильного підходу і організаційний етап можна зробити не тільки захоплюючим, але й таким, на якому розвивається довільна увага. Наприклад, застосувати прийом «Сигнал тиші» або «Чарівний дзвіночок». Вчитель використовує тихий, але чіткий сигнал (дзвіночок, плеск у долоні, підняття руки). Діти знають правило: коли чують (бачать) сигнал, вони мають замовкнути і подивитися на вчителя. Це тренує миттєве перемикавання та гальмування імпульсивної поведінки.

Під час етапу перевірки домашнього завдання увага молодших школярів часто розсіюється, оскільки вони або впевнені у своїй роботі і втрачають інтерес, або ж навпаки — не виконали завдання і намагаються уникнути контакту. Використання спеціальних прийомів допомагає зробити цей етап уроку активним, пізнавальним і таким, що розвиває довільну увагу.

Зокрема, на уроці математики можна зробити це у такий спосіб. Наприклад, повторити таблицю множення. Починаючи з першої парті першого ряду, учням запропонувати лічити, починаючи з одиниці. Но, наприклад, число,

яке ділиться на 3 не називати. Замість нього говорити фразу «не скажу»: 1, 2, «не скажу», 4, 5, «не скажу» і т. д. Якщо дитина була уважною і сказала число правильно — сідає на місце, а якщо ні — починаємо спочатку. Цей прийом допомагав учням налаштуватися на урок, на розумову діяльність і, використовувався як актуалізація знань із таблиці множення.

На уроці української мови можна також по рядах називати букви алфавіту. Головне вчителю слідкувати не тільки за правильним порядком промовляння букв, але й за правильним їх називанням (не «Ле», а «Ел»). Зупиняти учнів можна як за називання по одній букві, так і за перелічення декількох.

На уроках «Я досліджую світ» на організаційному етапі можна, наприклад, провести гру на увагу «Капітани». Сутність гри полягає в тому, що учням потрібно слідкувати за словами і командами учителя. Якщо вчитель промовляє слово «капітани» і називає якусь команду (наприклад, капітани, руки вгору), учні виконують її. Якщо вчитель просто називає команду без головного слова «капітани» (наприклад, руки в сторони), учні не повинні виконувати цю команду. звичайно, що ця гра не несе в собі якоїсь навчальної значимості, проте має місце в розвитку уваги учнів.

Щоб стимулювати взаємоперевірку та відповідальність можна використовувати такі прийоми:

«Знайди помилку в роботі сусіда» (Коректор-1): учні обмінюються зошитами. На дошці подається правильний варіант виконання домашнього завдання (або вчитель диктує правильні відповіді). Учень має бути максимально уважним, щоб знайти чужу помилку. Відповідальність за об'єктивне оцінювання роботи товариша мобілізує увагу краще, ніж просте звіряння зі своїм зошитом.

«Ланцюжкова реакція» або «Естафета відповідей»: перевірка відбувається у швидкому темпі. Один учень дає відповідь на перше завдання, другий — на друге, третій — на третє і т. д. Кожен учень має постійно тримати

«руку на пульсі», щоб не пропустити свою чергу і бути готовим миттєво відповісти або виправити попереднього доповідача. Це тренує швидке перемикання уваги.

«Перевір себе сам» (з ключем): після самостійного виконання або в процесі фронтальної перевірки вчитель надає «ключ» (правильні відповіді). Учні звіряють свої результати. Акцент робиться на самоконтролі. Важливо навчити дітей чесно визнавати свої помилки та аналізувати їх.

«Слуховий фільтр» (вибіркове слухання): вчитель читає частину тексту, який учні опрацьовували вдома (наприклад, з літературного читання чи «Я досліджую світ»), змінюючи деякі факти або слова на антоніми / синоніми. Завдання учнів — уважно слухати і сигналізувати, наприклад, підняттям руки, коли помічають невідповідність тексту, який вони читали вдома.

«Знайди відмінності» (візуальний акцент): якщо ДЗ було пов'язане з малюванням, кресленням або заповненням таблиць, на дошці демонструються два варіанти виконання (один правильний, інший з дрібними помилками). Учні мають знайти всі відмінності та визначити, який варіант правильний.

«Експертна група»: 2-3 учнів, які добре впоралися із домашнім завданням, стають «експертами» або «вчителями» на час перевірки. Вони допомагають вчителю ставити запитання, перевіряти відповіді або виправляти помилки однолітків. Це підвищує мотивацію інших дітей уважно слухати «експертів» і прагнути потрапити до цієї групи наступного разу.

На етапі актуалізації знань на уроках української мови можна використати прийом «списування речень». Списування — не менш поширений навчальний прийом, ніж написання диктанту. Не завжди дітям вдається впоратися на «відмінно», перешкоджають цьому різні причини. Під час списування активізуються різні відділи мозку, дитина вчиться передавати необхідний сигнал від очей до руки, зчитувати, формувати із друкованого образу букви писаний, розподілу уваги.

Пропонується таке завдання:

* Списування речень із додаванням слів, за якого речення перетворюється із простого на поширене. Учням пропонують речення: «Катруся малює». До цього речення пропонується завдання — додати в це речення такі слова, щоб речення стало поширеним («Катруся малює картину.»). Те, речення, яке вийшло поширити ще раз, не змінюючи ні одного вихідного слова. Записати стільки речень, скільки вони можуть поширити. У такий спосіб можуть вийти такі речення: «Катруся малює картину мамі. — Катруся малює велику картину мамі. — Катруся малює велику картину любій мамі.» і т. д.

Таким чином, учні в цікавій і захоплюючій формі потворять головні і другорядні члени речення.

Цей прийом може проводитися в модифікаціях:

- списування речень, які записані без пробілів («Мама пішла до дому.»);
- списування речень, які подані в зворотному сенсі (Кішка боїться миші.);
- списування вихідного речення із послідовною зміною в ньому одного слова (Мишко їсть. — Хлопчик їсть. — Мишко доїдає.);
- списування зі скороченнями, де головною умовою є скорочення кожного наступного речення тільки на одне слово (Оля їла рисову кашу. — Оля їла кашу. — Оля їла. — Оля.);
- списування речень із додаванням кінцівки (Птах летить на ...);
- списування навпаки (Танцює Іра — Іра танцює).

Наприкінці уроку на *етапі закріплення засвоєних знань* увага дітей вже може знижуватися через втому, тому прийоми мають бути динамічними або вимагати самоконтролю.

Наприклад, під час етапу закріплення засвоєних знань на уроці математики на тему «Види трикутників» корисно буде скористатися прийомом «Коректор-1», який дозволить розвивати здібності до концентрації і переключення уваги. Це завдання одне із основних у процесі розвитку довільної уваги. Вважається, що його щоденне виконання впродовж приблизно двох

місяців може значно покращити здатність до переключення та концентрації уваги.

На бланку зображені рядки з різними видами фігур (від трьох до шести). Перший рядок короткий, в ньому представлено по одній фігурі різного виду, в яких, в свою чергу, розставлені різні знаки. Далі йдуть рядки із довільним набором фігур, без знаків. Дитині потрібно за зразком заповнити порожні фігури якомога швидше і, звичайно ж, без помилок. Час виконання цього завдання обмежується 3-4 хвилинами.

Рівень розвитку уваги можна прослідкувати, регулярно пропонуючи завдання одного типу за однаковою одиницю часу, наприклад 2 хвилини і 5 видів фігур. Один і той самий бланк можна використовувати декілька разів, заповнюючи зразок із фігурами різними знаками.

Учням дають робочі аркуші із завданням. «Заповни фігури умовними знаками. В рівнобедрений трикутник постав знак «+», а в рівносторонній трикутник постав знак «=», як показано в першому рядку — зразку».

Таким чином учні закріплюють тему уроку, вчитель зможе побачити труднощі дитини, і найголовніше, розвивається довільна увага, зокрема такі її властивості як концентрація та переключення.

На уроці української мови прийом «Коректор» може мати назву «Знайди помилку в тексті». Учні отримують текст, в якому спеціально допущені помилки (граматичні, логічні, пунктуаційні). Їм необхідно виступити в ролі «коректора» і знайти та виправити всі неточності. Це тренує вибірковість та концентрацію уваги.

Також використовується прийом «Мовчазна перевірка». Діти виконують завдання, а потім обмінюються зошитами із сусідом. Перевірка відбувається мовчки, за еталоном (зразком), показаним на дошці вчителем. Необхідність відповідальності за перевірку чужої роботи підвищує рівень довільної уваги та самоконтролю.

На етапі первинного закріплення матеріалу, на уроці «Я досліджую світ» ефективний прийом «Що забув художник?». Його сутність в тому, що учень, розглядаючи зображення, на яких не вистарчає якоїсь деталі, домальовує її або називає словами. Головна мета прийому — навчити дитину знаходити специфічні особливості, бачити дрібні деталі цілого. Цей прийом закладає «фундамент» для подальшої розумової діяльності. В ході виконання цього завдання розвивається здатність бачити помилки, неточності, дитина вчиться контролювати правильність виконання, а саме цього бракує багатьом молодшим школярам, які не вміють перевіряти власні диктанти, самостійні та діагностувальні роботи, залишаючи непоміченими механічні і прикрі помилки. Цей прийом дозволяє не тільки перевірити знання учнів із теми уроку, але й забезпечити концентрацію їхньої уваги на певному об'єкті.

Для мобілізації довільної уваги та для формування навички планувати час ми використовували прийом «Таймер» або «Обмеження часу» — встановлювали чіткі часові рамки для виконання певного завдання (наприклад: «У вас є 3 хвилини, щоб виконати це завдання»).

Прийом «Так чи Ні» або «Істинне / Хибне» доволі динамічний і сприяє тренуванню швидкості реакції та постійній концентрації на мовленні вчителя. Вчитель зачитує твердження, пов'язані з темою уроку, а учні мають швидко реагувати певним чином (підняти картку чи цеглинку Лего певного кольору, плеснути в долоні, встати), якщо твердження правильне, і інакше — якщо хибне.

Важливо підкреслити, що всі прийоми універсальні, і в руках кожного учителя вони будуть використовуватися варіативно та зміняться відповідно до реальних умов проведення уроку. Головне проявити креативність і підібрати потрібний матеріал.

2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи

На контрольному етапі експериментальної роботи після використання відібраних нами прийомів, спрямованих на розвиток довільної уваги молодших школярів, з метою виявлення динаміки розвитку, була проведена повторна діагностика.

Діагностика проводилась за тими самими методиками, що й на констатувальному етапі експериментальної роботи.

Після чого був проведений порівняльний аналіз результатів першого і другого зрізів. Порівняльні результати дослідження рівня вибіркості довільної уваги молодших школярів експериментального класу на констатувальному і контрольному етапах експериментальної роботи подані на рис. 2. 2.

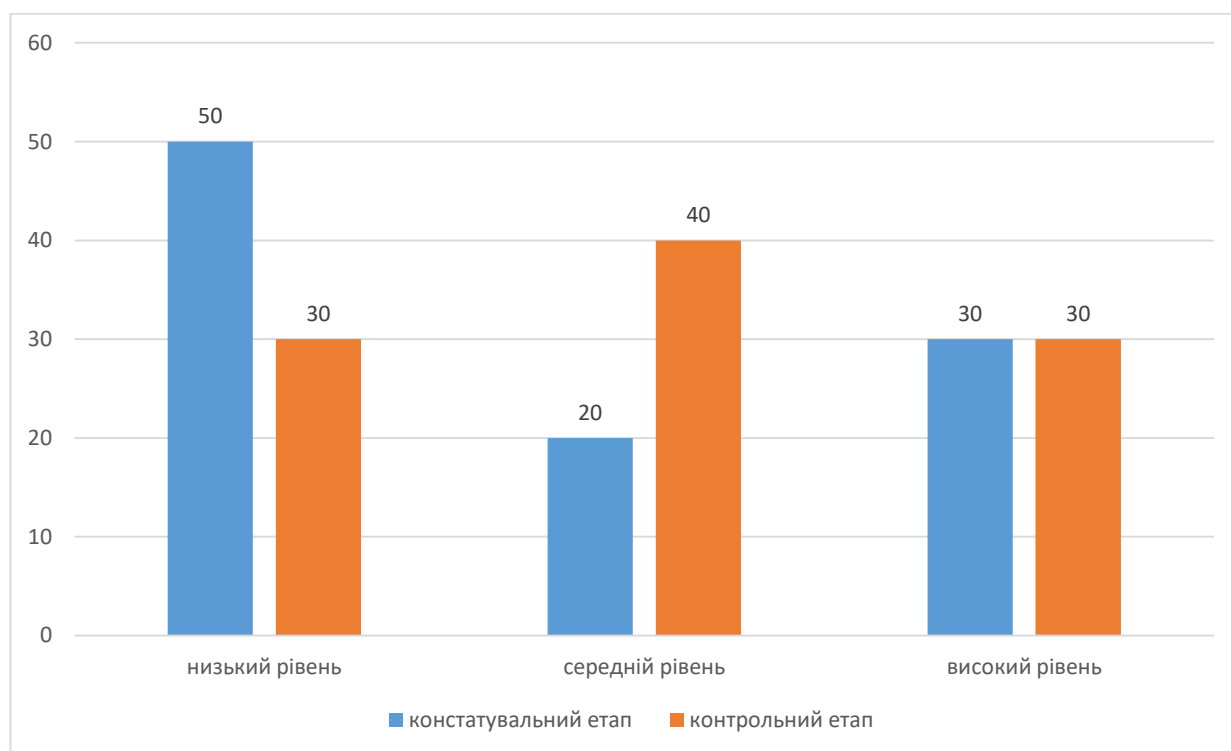

Рис. 2. 2. Порівняльні результати дослідження рівня вибіркості довільної уваги в учнів експериментального класу, у %

За результатами, проданими на рис. 2. 2, бачимо, що 3 учнів (30 %) не знизили свої показники. Микола В., Ілля Ч. та Дмитро М. як і раніше були

зацікавлені завданням, сприйняли і зрозуміли його повною мірою. Що дозволило закріпити свої результати на контрольному етапі, як і на констатувальному.

Порівняно із констатувальним етапом, результати контрольного етапу покращились на середньому рівні в два рази. Це відбулося за рахунок комплексу пропонованих завдань, описаний в параграфі 2.2. Зокрема, Євген З. та Володимир Л. змогли зрозуміти завдання і мали спрямованість на хороший результат. На цей раз вони сприйняли завдання з більшою зацікавленістю. Серед букв їм вдалось знайти більше зашифрованих слів.

Відповідно, на низькому рівні розвитку довільної уваги зменшилась кількість учнів. 30 % від кількості опитаних учнів, все-таки не змогли впоратися із завданням повною мірою. Вони так само як і на констатувальному етапі експериментальної роботи, виділяли незрозумілий набір букв, губились в їх багаточисельності.

Таким чином, результати контрольного етапу експериментальної роботи свідчать про позитивну динаміку в розвитку вибіркової довільної уваги.

Дослідження рівня концентрації довільної уваги третьокласників також показало позитивну динаміку.

Порівняльні результати дослідження концентрації довільної уваги молодших школярів на констатувальному і контрольному етапах експерименту подані на рис. 2. 3.

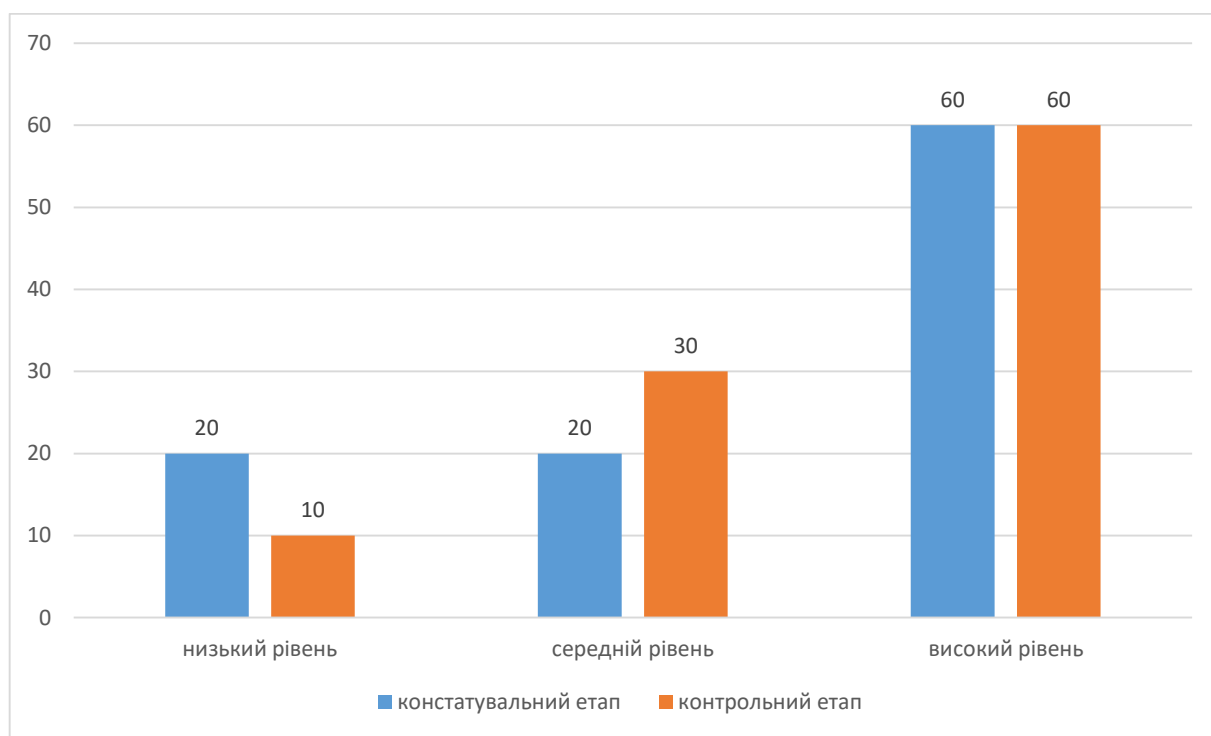

Рис. 2. 3. Порівняльні результати дослідження рівня концентрації довільної уваги в учнів експериментального класу, у %

На рис. 2. 3 наочно видно, що на контрольному етапі експериментальної роботи високий рівень розвитку концентрації довільної уваги виявлений у 60 % третьокласників, як і на констатувальному етапі. Учні, які знаходилися на низькому і середньому рівнях, покращили свої показники.

Ілля Ч. на цей раз поставився до завдання відповідальніше і ретельно перевіряв, який саме знак поставити в ту чи іншу фігуру. Це допомогло йому покращити свій результат і підвищити свій рівень концентрації з низького на середній. Що, на жаль, не вдалося Вероніці Ч.

Таким чином, в цілому по класу відбулося позитивне зрушення в розвитку концентрації довільної уваги: діти із низьким рівнем його розвитку перейшли на середній рівень, діти із середнім рівнем розвитку концентрації перейшли на високий рівень. Ці результати показують позитивну динаміку в розвитку дій концентрації довільної уваги учнів.

Порівняльні результати дослідження рівня розподілу довільної уваги молодших школярів на констатувальному і контрольному етапах експериментальної роботи подані на рис. 2. 4.

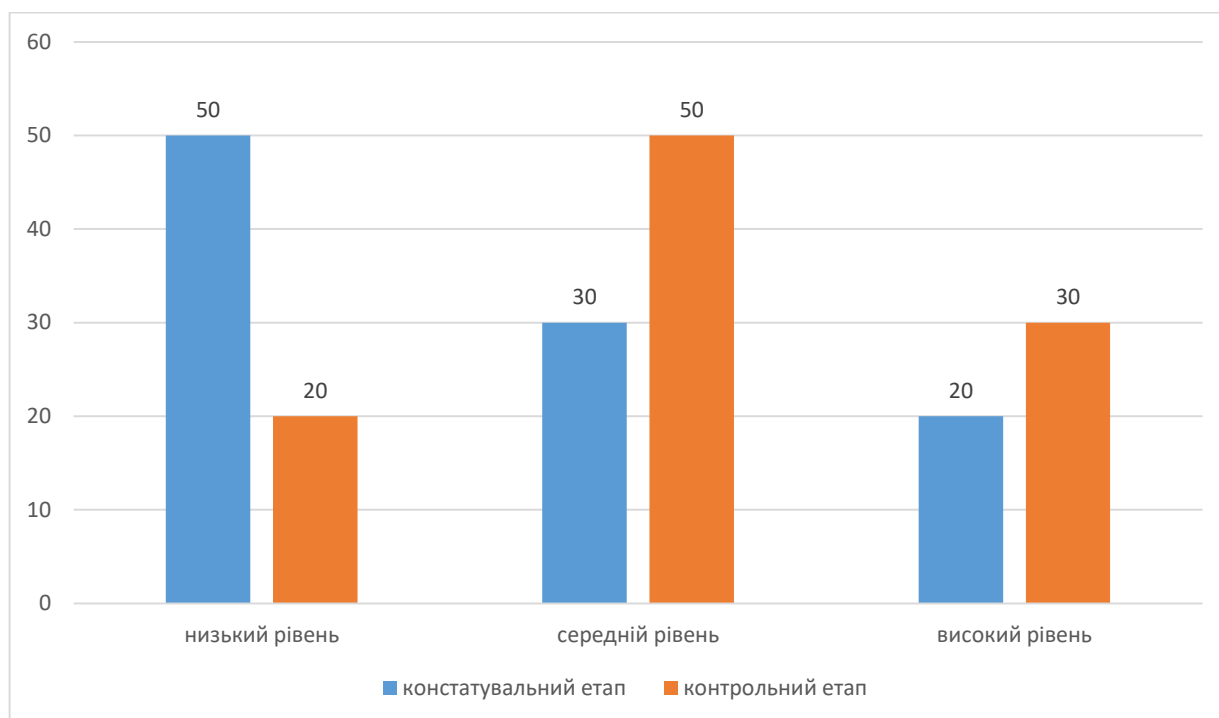

Рис. 2. 4. Порівняльні результати дослідження рівня розподілу довільної уваги в учнів експериментального класу, у %

За даними, поданими на рис. 2. 4, бачимо, що учні, які перейшли з низького рівня на середній, проявили більший інтерес до роботи, ніж на констатувальному етапі. Проміжки між таблицями в часі стали не більше 10 секунд. Такі результати показали Іван Я., Володимир Л. та Євген З.

А Єлизавета Б. покращила свої результати настільки, що змогла виконати завдання на високому рівні. Проміжки між часом кожної таблиці звелись до мінімуму. Вона впевнено і швидко знаходила кожну цифру в порядку зростання.

Вероніка Ч. та Ілля М. як і раніше не змогли підвищити проміжки часу між таблицями. Вони не змінили свою тактику роботи, а дотримувались вже відомої. Спочатку намагались знайти всі цифри і тільки потім показували їх. Відповідно, вони тратили більше часу, та рівень розподілу своєї довільної уваги не покращили.

В цілому, ми отримали позитивні результати. Ми впевнені, якщо продовжувати використовувати прийоми і методи, запропоновані вище, буде спостерігатися тільки позитивна динаміка.

Порівняльні результати дослідження рівня стійкості довільної уваги молодших школярів на констатувальному і контрольному етапах експериментальної роботи, подані на рис. 2. 5.

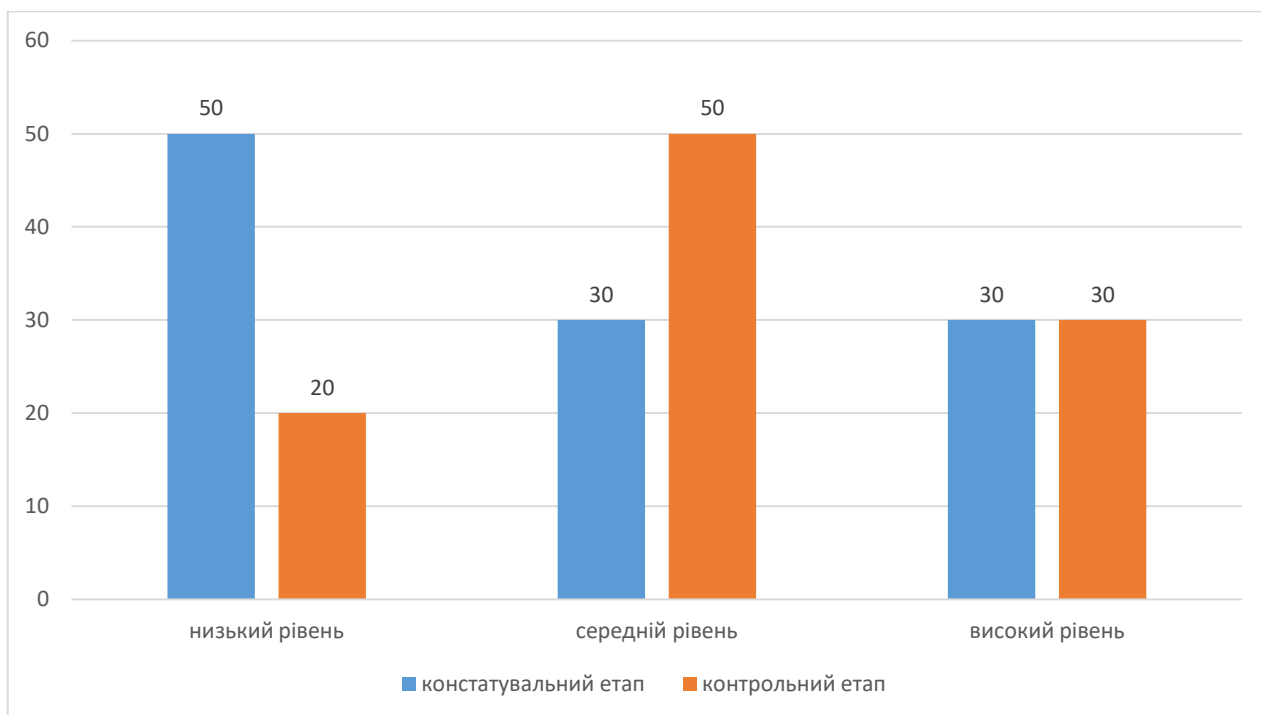

Рис. 2. 5. Порівняльні результати дослідження рівня стійкості довільної уваги в учнів експериментального класу, у %

На діаграмі (рис. 2. 5) бачимо, що учні стали допускати менше помилок і підвищили швидкість знаходження і викреслювання потрібної букви.

На високому рівні залишились все ті ж 30 % і підтвердили свій результат Єлизавета Б., Микола В. та Ілля Ч. Вони виконали роботу точно й впевнено.

Євген З. і Кирило Ф. також підтвердили свій середній рівень розвитку стійкості довільної уваги. А ось Ілля М. та Володимир Л. покращили свої показники й перемістились із низького на середній рівень. Збільшили темп виконання завдання і чітко дотримувались інструкції, не нехтуючи нею.

Таким чином, порівняльний аналіз контрольного етапу експериментальної роботи показав позитивну динаміку розвитку вибірковості, концентрації, розподілу та стійкості довільної уваги в учнів експериментального класу. Майже всі учні експериментального класу перейшли на більш високий рівень розвитку. У контрольному класі також відбулися зміни, проте вони незначні.

Висновки до розділу 2

На основі проведеної експериментальної роботи, спрямованої на розвиток довільної уваги молодших школярів у навчальній діяльності, можна сформулювати наступні висновки до розділу.

Результати констатувального етапу експерименту підтвердили, що значна частина молодших школярів має недостатній рівень розвитку основних властивостей довільної уваги (стійкості, обсягу, концентрації та переключення), що негативно позначається на їхній успішності та самостійності в навчанні.

Впровадження формувального етапу експерименту, який включав комплекс спеціально розроблених завдань, ігрових прийомів, використання алгоритмів самоконтролю та індивідуального підходу на різних етапах уроку, довело свою педагогічну ефективність. Систематичне застосування цих прийомів сприяло активізації пізнавальної діяльності та розвитку довільної уваги в учнів експериментального класу.

Дані контрольного етапу експерименту (повторна діагностика) зафіксували статистично значущу позитивну динаміку рівня розвитку довільної уваги в учнів експериментального класу порівняно з учнями контрольного класу, де спеціальна робота не проводилася. Це проявилось у зменшенні кількості помилок під час виконання завдань, підвищенні швидкості виконання, покращенні вміння діяти за інструкцією та загальній організованості.

Експериментально підтверджено, що цілеспрямований розвиток довільної уваги тісно корелює з формуванням навичок навчального самоконтролю. Учні, які навчилися краще концентруватися та утримувати увагу на завданні, демонстрували вищий рівень самостійної перевірки та корекції власних помилок.

Апробовані в ході експерименту прийоми та методики можуть бути рекомендовані для впровадження в освітню практику початкової школи як дієвий інструмент підвищення якості освітнього процесу та розвитку довільної уваги молодших школярів.

Таким чином, експериментальна робота повністю підтвердила гіпотезу дослідження про те, що цілеспрямована педагогічна діяльність із застосуванням спеціальних прийомів у навчальному процесі є ефективним засобом розвитку довірливої уваги молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виявити найбільш значущі характеристики уваги, на які учитель повинен спиратися, використовуючи систему прийомів організації та розвитку увагу.

Були вивчені особливості розвитку уваги у дітей молодшого шкільного віку. Віковою особливістю молодших школярів є відносна слабкість довільної уваги. У них значно краще розвинута мимовільна увага. Все яскраве, несподіване, нове і само по собі цікаве привертає увагу учнів без усіляких зусиль з їхньої сторони. Діти можуть відволіктися і упустити істотні деталі в навчальному матеріалі і загострити свою увагу на менш істотних тільки тому, що вони привертають увагу. Саме тому дітям молодшого шкільного віку складно зосередитися на малопривабливій і одноманітній для них роботі або на цікавій роботі, але яка потребує розумового напруження. Це змушує включати в процес навчання елементи гри і досить часто змінювати форми діяльності.

Але поступово провідною у молодшого школяра стає довільна увага. І перед учителем початкової школи в навчальному процесі стоїть складне завдання — особливо строго продумувати спеціальну роботу з організації уваги дітей.

Формування довільної уваги – тривалий і складний процес, ефективність якого багато в чому залежить від індивідуальних особливостей дитини, рівня її підготовки та адаптації до сучасного світу.

Виходячи із викладеного вище, під час організації навчального процесу необхідно створити такі умови, які могли б максимально сприяти прояву активності і самостійності мислення учнів, а також просуванню в їхньому розумовому розвитку. Навчання, яке зводиться лише до накопичення знань, а не формує в дитини вміння думати, не вчить бути уважною, є малоефективною.

В ході проведеної нами експериментальної роботи із вивчення рівня сформованості довільної уваги в учнів початкової школи, ми з'ясували, що властивості довільної уваги сформовані на низькому рівні.

Спираючись на результати, отримані в ході проведення експериментальної роботи, нами була запропонована система спеціальних методів, прийомів і вправ, що сприяють удосконаленню всіх властивостей довільної уваги.

Провівши систему методів, а потім повторну діагностику, ми можемо зробити висновок, що у всіх учнів експериментального класу відбулася позитивна динаміка розвитку довільної уваги.

Таким чином, в процесі виконання роботи розроблена програма дослідження була виконана, поставлені завдання вирішені. Мета дослідження, яка полягала у вивченні на теоретичному рівні особливостей розвитку довільної уваги у молодших школярів в навчальній діяльності і апробуванні на практиці педагогічних прийомів, що сприяють розвитку довільної уваги третьокласників, досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова А. Динаміка розвитку уваги у молодшому шкільному віці. *Освіта і наука*. 2021. № 1. URL: <https://e-journals.udu.edu.ua/index.php/on/article/view/597/513>
2. Алмаші С. І., Матіко М. І. Психологічні особливості розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку. *Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості в освітньому просторі*: зб. тез доповідей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Мукачево, 17-18 травня 2017 р.). Мукачево, 2017. С. 196-198.
3. Апетян М. К. Психологічні та вікові особливості молодшого школяра. *Молодий учений*. 2014. № 14 (73). С. 243-244.
4. Арістов В. Психологічні аспекти розвитку інтелектуальних здібностей: увага, уважність, спостережливість. *Психолог*. 2007. № 18-19. С. 25-34.
5. Барда С. І., Московець Л. П. Дослідження особистості молодшого школяра: методичний посібник. Кременчук: ПП «Бітарт», 2019. 76 с.
6. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Розвиток уваги та навиків навчальної діяльності. Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. 40 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості: монографія: у двох кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ: Либідь, 2003. 344 с.
8. Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ: Україна-Віта, 1995. 202 с.
9. Белякова С., Левенець Т. Психологічні особливості розвитку уваги у молодших школярів. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка»*. № 10(15). 2022. С. 412-424.
10. Бойко М. Ю. Теоретичний аналіз формування уваги молодших школярів у психолого-педагогічній літературі. Хмельницький: Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна», 2018. С. 215.
11. Брязгунов М. В. Компетентнісний підхід до властивостей розуміння уваги. *Психологічний журнал*. 2006. Вип. 315 (травень). С. 35-38.

12. Бушуєва Т. В., Авер'янова А. М. Когнітивний стиль та властивості уваги особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2020. Вип. 11(56). С. 36-46.
13. Варій М. Й. Загальна психологія: Навч. посібник для студ. психол. і педагог. спеціальностей. Львів: Край, 2005. 1007 с.
14. Василькова А. О., Стрюкова Ю. В. Дослідження розвитку уваги в процесі діяльності молодших школярів. Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 28 квітня 2021 р.). Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2021. С. 297-301.
15. Вишнівська І. О., Євдокимова Н. О. Розвиток та корекція уваги учнів молодшого шкільного віку. *Париадигма пізнання: Гуманітарні питання*. 2015. № 3 (6). С. 65-66. URL: <https://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/479>
16. Вітенко І. С., Вітенко Т. І. Увага. Відчуття. Сприймання. Основи психології. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Вінниця: Нова книга, 2008. С. 157-176.
17. Волкова Г. Н. Творчі ігри, завдання і тести для розвитку пам'яті та уваги. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. 240 с.
18. Генденштейн Л., Мадішева О. Енциклопедія розвиваючих ігор. Київ-Харків: «Грейлін», «Гімназія», 1999. 176 с.
19. Гетьман Т. О. Врахування індивідуальних особливостей уваги молодших школярів у навчальному процесі. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 8. С. 204-212.
20. Гомон Є. Особливості розвитку уваги молодшого школяра в процесі навчальної діяльності. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. Зб. наукових праць. 2016. Вип. VI. С. 35-39.
21. Гончаренко С. У. Увага. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання 2-ге, доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги, 2011. С. 437.

22. Гончарук П. А. Теоретичні та емпіричні характеристики уваги (психологічний аспект): практ. посіб: Київ: Психопраксис, 2010. 141 с.
23. Дніпрова О. А. Дослідження уваги хлопчиків та дівчат молодшого шкільного віку. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки.* 2015. № 2(10). С. 91-96.
24. Єльчанінова Т. М. Особливості уваги учнів 6-річного віку: Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія: Харків: ХНПУ, 2006. Вип. 18. С. 26-31.
25. Єльчанінова Т. М. Розвиток уваги першокласників у період адаптації до навчання: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2011. 20 с.
26. Єфанова В. Д. Вікові особливості розвитку уваги молодших школярів. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії.* Випуск 24. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 52-55.
27. Жаболенко А. А., Бородулькіна Т. О. Особливості та взаємозв'язок сили нервової системи та уваги у молодших школярів експериментального навчального закладу. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 9-10 квітня 2018 р.).* Запоріжжя, 2018. С. 249-253.
28. Загальна психологія: Підручн. для студ. вищ. навч. закладів; під заг. ред. акад. С. Д. Максименка. Київ: Форум, 2004. 272 с.
29. Зазимко І. Батькам про увагу молодших школярів. *Психолог. Бібліотека.* 2002. № 5. С. 92-94.
30. Заїка Є. В., Митроченко О. Є., Жорник Є. В. Психологія уваги: теорії, методи дослідження та розвитку. Навчальний посібник для студентів зі спеціальності «Психологія». Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 120 с.
31. Ілляшенко Т. Д. Чому їм важко вчитися? Київ: Початкова школа, 2003. 144 с.

32. Колісник Г. О. Тренінг уваги та мислення. *Обдарована дитина*. 2010. № 9. С. 64-67.
33. Кондратенко Л. Розумові здібності дитини. Київ: Главник. 112 с.
34. Коняєва Л. Д., Романько Н. А. Особливості розвитку пізнавальної сфери дітей молодшого шкільного віку. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Вид-во Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України 2011. Вип. 14. С. 370-381.
35. Коробко С. Л., Коробко О. І. Діагностична діяльність психолога з учнями початкової ланки НУШ. *Нова українська школа: діагностична та корекційна розвивальна робота з молодшими школярами: навчально-методичний посібник*. Київ: Літера ЛТД, 2021. С. 7-99.
36. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с.
37. Кузнецова Л. П. Компетентністний підхід до розуміння властивостей уваги молодших школярів. *Початкове навчання та виховання*. 2016. № 15. С. 17-29.
38. Кулагова І. Ю. Розвиток уваги як педагогічна проблема. *Рідна школа*. 2006. № 3. С. 18-19.
39. Куліш О. С., Кобиляцька М. В. Особливості психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах нової української школи. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя 28 квітня 2021 р.)*. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2021. С. 253-255.
40. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 128 с.
41. Ложкін Г. В. Психологія: терміни, поняття, визначення: словник-довідник. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 188 с.
42. Ляшенко Л. Психологічні особливості розвитку довільної уваги учнів початкових класів загальноосвітньої школи у процесі навчання англійської

- мови. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2020. Вип. 50. С. 127-145. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-50.127-145>
43. Макарова Л. О., Гойденко Н. М. Характеристики уваги молодших школярів як фактор розбіжностей у рівнях їх навчальної успішності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2016. Вип. 3(2). С. 61-67.
 44. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2004. 704 с.
 45. Москалець В. П. Увага. Загальна психологія: підручник. Київ: Ліра-К, 2020. С. 164-173.
 46. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. 3-є вид., випр. Київ: Вища школа, 2004. 487 с.
 47. Недільська С. І., Жаркова І. І. Методичні основи розвитку довільної уваги у дітей молодшого шкільного віку. Інтеграція науки, освіти та технологій у трансформації суспільства: виклики сучасності та шляхи вирішення: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 27 вересня 2025 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2025. С. 41-45.
 48. Несух Ю. Розвиток пізнавальних процесів дітей молодшого та середнього шкільного віку. Київ: Шкільний світ, 2008. С. 83-90.
 49. Оленіна А. В. Корекція уваги молодшого школяра. *Шкільний світ*. 2006. № 2. С. 7-8.
 50. Осадько О. Молодший шкільний вік: адаптаційно-поведінкові труднощі: Основи практичної психології. Київ, 1999. С. 423-432.
 51. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2008. 432 с.
 52. Перекопська Т. В. Покращення властивостей уваги в умовах НУШ. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2021. Вип. 11. С. 156-162.
 53. Притиковська С. Д., Рубанович К. Г. Методи розвитку довільної уваги у дошкільників. Проблеми реабілітації: Збірник наукових праць (за

- матеріалами науково-практичної конференції) / редкол. О. І. Форостян та ін. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2023. С. 121-124.
54. Психологія: підручник; за ред. Ю. Л. Трофімова. 3-тє вид. Київ: Либідь, 2001. 271 с.
 55. Психофізіологія дітей 6 року життя: Київ: Бібліотека «Шкільний світ», 2007. 127 с.
 56. Савченко О. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге вид., доповн., переробл. Київ: Богданова А. М., 2009. 226 с.
 57. Савченко Т. Л. Сутність уваги, уважливості і спостережливості як індивідуальних рис особистості. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2010. Т. V. Вип. 10. С. 205-210.
 58. Савченко Т. Л. Сучасні напрямки дослідження уваги – психофізіологічні аспекти, теорії функціонування і розвиток властивостей. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2019. Том V. Вип. 19. С. 208-227.
 59. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Академвидав, 2005. 360 с.
 60. Смик А. І. Психологічні особливості уваги молодших школярів. Психологічні проблеми особистості на сучасному етапі розвитку суспільства. Збірник матеріалів XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ніжин, 7-8 квітня 2021 р.); за ред. М. В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. С. 185-187.
 61. Теслюк В., Берестян О. Дослідження розвитку особистості молодшого школяра. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 4 (68). С. 154-161.
 62. Тітова М. В. Розвиток уваги молодших школярів – одна із складових структури ключової компетентності «вміння вчитися». *Початкове навчання та виховання*. 2007. № 10. С. 18-20.

63. Тумко І. М. Розвиваємо пам'ять і увагу. Творчі завдання для гармонійного розвитку маленьких розумників. Харків: Віват. 2020. 48 с.
64. Федієнко В. В. Логіка, пам'ять та увага. Сучасні зарубіжні та вітчизняні методики. Харків: Школа, 2021. 80 с.
65. Чепіль І. К. Вплив методу групової психокорекції на корекцію уваги молодших школярів. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XIX Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів: у 2-х т. Т. 1 (м. Київ, 1-5 квітня 2019 р.); ред. кол.: В. М. Ісаєнко та ін.; Національний авіаційний університет. Київ: НАУ, 2019. С. 333-334.
66. Щічко І. Дослідження властивостей уваги у молодшому шкільному віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2015. № 5. С. 103-107. URL: <https://doi.org/10.31812/psychology.v5i.7381>
67. Яцик Т. О., Степанюк В. В. Словник коротких термінів з педагогіки. Луцький фаховий педагогічний коледж КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М., 2022. 50 с.
68. Stevens C., Bavelier D. The role of selective attention on academic foundations: A cognitive neuroscience perspective: *Developmental Cognitive Neuroscience*, 2012. P. 30-48.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностичні методики

Методика Г. Мюнстерберга

Мета: визначити рівень вибіркової уваги під час простої, але монотонної роботи.

Обладнання: бланк із рядків букв, серед яких розміщені слова, секундомір, простий олівець.

Інструкція. На бланку є суцільний текст із літер, які розташовані хаотично. Але це лише на перший погляд. Насправді серед них є повнозначні слова. Учні мають протягом 2 хвилин читати літери і при цьому шукати серед них слова. Кожне знайдене слово дитина має підкреслити олівцем. Після виконання цього завдання необхідно порахувати кількість підкреслених слів та порівняти їх із правильною відповіддю в «ключі». Цікавіше виконувати це завдання на швидкість.

Обробка результатів:

- 80-100 % правильності – високий рівень вибіркової уваги.
- 50-79 % правильності – середній рівень вибіркової уваги.
- менше 49 % правильності – низький рівень вибіркової уваги.

бсонцевтргшоцрайонзгуцновинахєгчафактуекіспиттрочяг
шгцпрокуроргцрсеабестеоріяєнтсджзбамхокейтронциурш
рофшуйгэхтелевізорболджшэхюелгшьбпам'ятьшогхєюжиид
рошлптслхенздвосприйняттяйцукендшизхьвафиапролдбл
бовабфирплослдієсласпектакльячсимтьбаюжюєрадістьвуф
цпеждлорпнародшмвтьліжхегнеєкуифйшрепортажзждорл
афивюєфбыдышрепортажзждорлафивюєфбдьконкурсзжш
наптьфячицувскапрособи**стість**ехжеьєюдшшгложепрплав
аннядтлжкваиезбьтрлш**шжн**пркивкомедіяшлджкуйфвідчай
йфрячатлджетьбюнхтьфтасенлабораторіягшдшнруцгргшшт
лрпідставазшеремитдтнтаопрукгвмстрпсихіатріябплмстчый
фяомтзацеьантзахтдкнноп

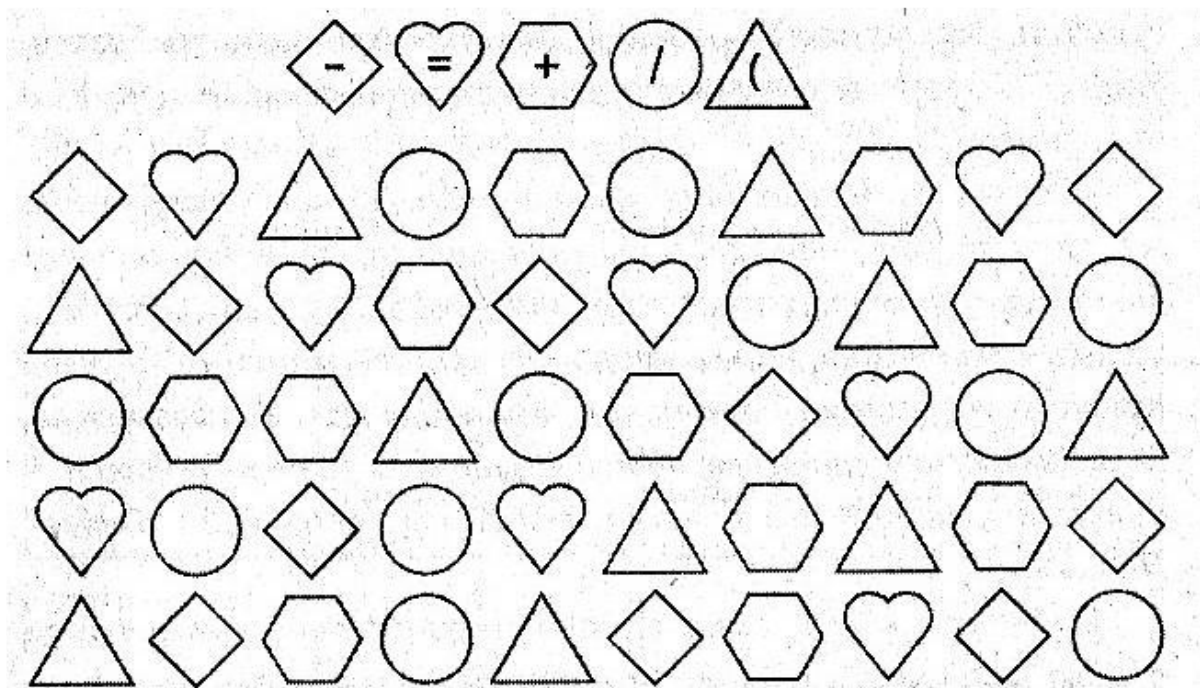
Ключ: сонце, район, новина, факт, іспит, прокурор, теорія, хокей, трон, телевізор, пам'ять, сприйняття, любов, спектакль, радість, народ, репортаж,

конкурс, особистість, плавання, комедія, відчай, лабораторія, підстава, психіатрія.

Методика Векслера

Мета: визначення рівня розвитку здатності до концентрації і переключення уваги.

Обладнання: бланк завдання з 50 геометричними фігурами, простий олівець, секундомір.

Інструкція. Дорослий кладе перед дитиною бланк, дає їй простий олівець і говорить наступне: «Поглянь на аркуш, тут намальовано багато різних фігур. Давай подивимось на перший рядок, він найкоротший, в ньому всього 5 фігур, всі вони різні. Давай назвемо їх по порядку. Як вони називаються? Поглянь, в кожній фігурі є свій знак, вони теж всі різні».

«Давай спробуємо в порожніх фігурах малювати такі самі знаки, як в першому рядку. Починати потрібно ось тут (показуємо дитині першу фігуру). Уважно заповняй рядки по порядку зліва направо».

На роботу відводиться 2 хвилини.

Обробка результатів:

- 47-50 фігур – високий рівень розвитку концентрації уваги.
- 30-47 фігур – середній рівень розвитку концентрації уваги.

- менше 30 фігур – низький рівень розвитку концентрації уваги.

Методика Шульте

Мета: дослідити розподіл уваги та психічний темп.

Обладнання: таблиці Шульте – це набір цифр (від 1 до 25), розташованих у клітинах у випадковому порядку.

Інструкція. Дитина повинна якомога швидше показати і назвати від 1 до 25 всі цифри. Можна фіксувати цифри тільки оком або за допомогою ручки, але міток не залишати. Наведено 5 таблиць для 5 спроб. Необхідно реєструвати час, витрачений на цю роботу.

14	18	7	24	21
22	1	10	9	6
16	5	8	20	11
23	2	25	3	13
19	15	17	12	4

22	25	7	21	11
6	2	10	3	23
17	12	16	5	18
1	15	20	9	24
19	13	4	14	8

9	5	11	23	20
14	25	17	1	6
3	21	7	19	13
18	12	24	16	4
8	15	2	10	22

21	12	7	1	20
6	15	17	3	18
19	4	8	25	13
24	2	22	10	5
9	14	11	23	16

5	14	12	23	2
16	25	7	24	13
11	3	20	4	18
8	10	19	22	1
21	15	9	17	6

Обробка результатів:

- концентрація уваги на хорошому рівні – якщо на кожну з таблиць витрачається час не більше 40 секунд включно.
- концентрація уваги на достатньому рівні – якщо на кожну з таблиць витрачається не більше 50 секунд.
- концентрація слабка – якщо на кожну з таблиць витрачається більше 50 секунд.

Вправи для розвитку уваги дітей молодшого шкільного віку

Анаграма

Мета: розвиток розумових операцій аналізу і синтезу.

Анаграма – це слово, в якому переставлені букви чи склади, які при правильній перестановці дають слово.

В нашому прикладі – це букви, розташовані в довільному порядку, з яких потрібно скласти слово.

Завдання: розшифрувати слова і викреслити зайве, що не підходить за змістом до інших. Назвати, що спільного між словами, що залишилися.

рнамаи – ксанао – микасми – яло (Марина – Оксана – Максим – Оля).

Зайве слово «Максим», бо це чоловіче ім'я, а всі інші – жіночі.

аняил – убд – сакои – екнл (ялина – дуб – осика – клен)

Зайве слово «ялина», бо це назва хвойного дерева, а всі інші – листяні.

енийчров – снійи – нметйи – йленези (червоний – синій – темний – зелений)

Зайве слово «темний», бо всі інші слова означають назви кольорів, а це слово – відтінок.

Замалюй потрібне

Завдання цієї вправи – отримати малюнок, виконавши певну умову – вписати букви або обчислити вирази, і відповідно замалювати певні комірки таблиці.

В освітньому процесі завдання такого типу можна пропонувати як додаткові завдання для закріплення тієї чи іншої навички. Математичні таблиці доцільно застосовувати для розвитку уміння обчислювати усно, таблиці зі словами – для навчання дитини розрізняти букви, слова, а також під час запам'ятовування правил. Якщо всі комірки таблиці замальовані правильно, то можна прочитати ключове слово.

Наприклад: «Замалюй всі клітинки, в яких числа діляться на 2 без остачі».

21	12	22	3	1	17	66	58	25	29	44	45	21	48	63
22	53	41	46	5	56	15	31	46	65	65	53	46	41	23

8	7	59	17	17	98	19	51	54	17	98	34	13	47	65
98	11	99	19	51	96	35	15	98	19	12	93	52	69	49
6	5	45	66	63	14	37	97	52	41	32	89	65	54	73
13	14	36	65	35	19	12	14	99	35	52	15	45	25	64

Філворд

Філворд – це різновид кросворда. При розв’язуванні такого типу кросворда необхідно шукати слова, які подані перед сіткою філворда. Слова, які заховані в таблиці, можуть змінювати свій напрям під кутом 90 градусів в будь-яку сторону. Крім традиційного письма зліва направо і зверху вниз, вони можуть бути написані по діагоналі, справа наліво і знизу вверху. Слова потрібно знайти і викреслити; якщо всі слова викреслені правильно, то з букв, які залишилися, можна скласти слово.

Конструктор, кубик, лялька, пірамідка, м’яч, скакалка, машинка, лото, робот, доміно, пазли, дартс.

К	І	Д	О	М	І	Н	О	Г
О	С	К	А	К	А	Л	К	А
Н	Р	М	А	Ш	И	Н	К	А
С	П	І	Р	А	М	І	Д	К
Т	К	Р	О	Б	О	Т	Ш	А
Р	А	У	Л	Я	Л	Ь	К	А
У	Д	А	Р	П	А	З	Л	И
К	И	У	Т	И	Л	О	Т	О
Т	О	Р	С	К	К	М	Я	Ч

Загадане слово – ІГРАШКИ

Сонечко

Суть гри полягає в тому, щоб прослідкувати переміщення «сонечка» по ігровому полю. Найбільш поширений класичний варіант: на дошці малюють ігрове поле – таблиця 5 на 5. Одна з клітинок – це місце, звідси сонечко починає свій рух. Гравцям повідомляють, що зараз «сонечко» знаходиться в «будиночку». Слухаючи команди ведучого (він називає, на скільки клітинок і в яку сторону рухається сонечко), дітям необхідно прослідкувати, в якому напрямі воно буде рухатися. Як тільки сонечко опиниться за межами ігрового

поля, дітям потрібно плеснути в долоні, тим самим повідомити, що сонечко втекло. Можна перевірити уважність учнів, сказати «стоп» і попросити показати, де зараз знаходиться сонечко. Можна грати в цю гру в освітніх цілях. І тут можливі два варіанта:

- буквенний – в ігрове поле вписані букви, а рух сонечка показує в якій послідовності їх потрібно прочитати (рух починається з клітинки, в якій намальоване сонечко). Наприклад: *4 вгору, 3 наліво, 3 вниз 1 вгору, 1 направо, 1 вгору*). Відповідь: БЮДЖЕТ.

Р	Ю	А	М	Б
У	С	Т	В	П
М	Ж	Е	Г	Р
О	Д	Й	Ж	И
Н	Е	Ц	Д	

- цифровий – знак дорівнює буде кінцем пересування і вираз, що утворився, необхідно обчислити. Наприклад: *3 вгору, 4 наліво, 3 вниз, 2 направо ($35 : 7 =$)*. Відповідь: 5.

=	2	9	=	65
:	3	4	25	35
6	:	-	22	+
17	15	20	8	-
7	16	=	10	

Коректор – 2

Це завдання готує дитину до завдань, які ставить перед ним шкільна навчальна програма, допомагає набувати різні корисні навички. Розвиток уваги в цьому випадку – мета безумовна, але й додатково відпрацьовується навчальна навичка.

Подібні завдання, які виконуються на швидкість, не нові, але використовуються в педагогічній практиці не часто, незважаючи на простоту їх підготовки і проведення. Головне, дотримуватись двох основних правил:

проводити заняття регулярно і строго фіксувати час, тобто не більше 3-5 хвилин, щоб дитина не перевтомилася, а навчилася працювати за обмежений час з максимальною швидкістю.

Завдання мають бути дещо легші, ніж рівень вмінь і знань дитини, щоб, виконуючи їх, дитина не обчислювала і не задумувалася надовго, а знаходила відповіді впродовж декількох секунд.

Все, що вимагається від дитини – записати правильні відповіді, а від учителя – засікти час і наприкінці перевірити роботу.

0 + 6 =	90 + 7 =	70 – 1 =	20 + 3 =	10 – 8 =	
20 – 8 =	70 – 5 =	10 + 3 =	50 – 6 =	20 + 5 =	
30 – 4 =	10 – 3 =	40 – 6 =	40 + 9 =	60 + 4 =	
80 + 2 =	10 – 5 =	50 + 9 =	70 – 8 =	60 + 9 =	
90 + 5 =	20 – 9 =	30 – 8 =	80 + 5 =	50 – 8 =	
40 – 6 =	30 – 5 =	60 + 7 =	90 – 1 =	50 – 7 =	
60 – 4 =	50 – 2 =	90 – 5 =	60 + 2 =	60 – 8 =	
20 + 9 =	60 – 3 =	70 + 2 =	50 – 3 =	90 – 9 =	
60 + 1 =	20 – 6 =	40 – 2 =	40 + 5 =	80 + 5 =	
90 + 3 =	10 – 9 =	10 + 5 =	10 + 4 =	70 + =	
40 – 7 =	50 – 5 =	30 + 6 =	20 – 6 =	40 – 3 =	
60 + 7 =	80 – 9 =	60 – 3 =	30 – 3 =	70 – 6 =	
80 + 3 =	30 + 6 =	90 + 8 =	70 – 6 =	90 – 5 =	
30 + 1 =	40 – 2 =	10 + 7 =	20 – 6 =	20 + 9 =	
					час
					помилки

Встав, де потрібно букву О або А

...пельсин	книг...	пил...а	ш...в	букв...	т...рт
дерев...	міст...	к...ктус	лип...	метр...	...сінь
м...шин...	ч...й	сл...н	весн...	лим...н	в...вк
ш...ф...	мух...м...р	...зер...	к...ник	іст...рія	кр...б
ч...рний	гн...м	кл...с	с...нце	тр...в...	річк...
ч...пля	к...мінь	б...сейн	...лівець	кв...с	м...х
мух...	іскр...	ш...пк...	пт...х	р...мб	к...нус
кр...н	сил...	зерн...	книг...	п...вітря	...в...чі
					час
					помилки

Їстівне – неїстівне

Це гра з м'ячем. Ведучий, кидаючи м'яч одному з гравців, називає якийсь предмет. Відповідно до заздалегідь укладеної домовленості гравець залежно від приналежності до обумовленої ознаки ловить м'яч або ні. Ознака може бути будь-якою, як «їстівне – неїстівне», так і «літає – не літає» чи «живе – неживе».

Гра адаптується майже під будь-які освітні цілі, залежно від того матеріалу, який необхідно закріпити.

Варіанти для уроків в початковій школі:

- ділиться на 3 (2, 8, 5) чи ні – ознаки подільності для уроку математики;
- належить до звірів (птахів, риб, плазунів) чи ні – закріплення матеріалу на уроці «Я досліджую світ»;
- наявність тієї чи іншої орфограми або її відсутність – тренування пошуку орфограми на слух для уроків української мови;
- є математичним терміном чи ні – уроки математики;
- поет чи прозаїк – основа для гри для уроків літературного читання.

Перехресні рухи

Це завдання спрямоване на формування в дітей навичок контролю за власними діями, самовиховання і самостійного регулювання своєї поведінки. Завдання належить до групи нейроігор, пов'язаних із поведінковим самоконтролем. Вони ґрунтуються на принципах нейропсихології та кінезіології, часто поєднуючи рух з інтелектуальним завданням. Сутність завдання полягає у виконанні різних дій зі швидкою зміною тих чи інших жестів.

Наведемо декілька прикладів:

- «Кулак — ребро — долоня»: дитина сидить за столом, вона має послідовно виконувати три рухи однією рукою, потім іншою, потім двома одночасно: «Покласти руку в кулак. Покласти руку ребром до поверхні столу (ребро). Покласти руку долонею вниз»;

- «Малювання двома руками одночасно»: на великому аркуші паперу дитина двома руками одночасно малює дзеркально-симетричні фігури (наприклад, два кола, дві хвилясті лінії, дві ялинки).
- «Вухо — Ніс»: правою рукою дитина береться за кінчик носа, а лівою рукою — за праве вухо. за сигналом вчителя потрібно швидко змінити положення рук (ліва рука — до носа, права — до лівого вуха). спочатку робиться повільно, потім темп прискорюється;
- «Малювання в повітрі»: одночасно правою рукою малювати в повітрі квадрат, а лівою – трикутник; правою ногою в повітрі намалювати коло, а ліву руку одночасно піднімати вгору.

Знайди помилку

Запропонуйте дітям пошукати помилку в реченнях. Речення можна пропонувати дітям на слух, а можна і на картках, тобто форму проведення цього завдання ми можемо змінювати, розвиваючи зорову або слухову увагу.

Наприклад:

- 1) Хто біжить під стежкою?
- 2) Марійка вийшла з дома.
- 3) Кішка дивиться із вікно.
- 4) Галинка стоїть під кріслом.
- 5) Михайлик піднімається на драбині.

Встав пропущену букву

Це карточки із завданнями. В кожній група слів – це словникові слова зі шкільної програми. Також можна вибрати іншу ознаку. В них необхідно вписати пропущені букви.

Сенс компонування завдання в тому, щоб дитина за допомогою зору могла запам'ятати правильно написане слово, в цьому випадку ми не перевіряємо її знання, а відпрацьовуємо навичку.

		
Прочитай! Встав пропущені букви.	Прочитай! Встав пропущені букви.	Прочитай! Встав пропущені букви.
алф . віт	жайв . р . н . к	пр . дмет
Б.тьк.вщина	з . вдання	с . р . да
в . дмідь	за . ць	т . атр
вер . с . нь	к . л . ндар	учит . ль
вул . ця	юл . м	ч.тання
г . рой	м . даль	ч.рвоний
д . ктант	м . тро	ч . рг . вий
д . ван	н . діля	ч . р . вики
д . тина	. знака	ч . твер
духм . лний	помилка	ш . фер
дят . л	п . н . діл . к	яс . н
	п . ртфель	

Не пропусти

Це завдання можна використовувати як хвилинну паузу в ході уроку. Дітям дається завдання: коли почуєте слова, які належать до певної категорії, потрібно плеснути в долоні. Дітям читають декілька тематично підібраних слів або заздалегідь підготовлений текст, слухаючи який, вони мають реагувати.

1) Піднеси руку, коли почуєш слово, що починається на приголосний звук:

Заєць, орел, кіно, сметана, антена, город, яйце, йог, хвилина, карусель, цирк, зошит, озеро, поїзд

2) Положи руку на голову, коли почуєш число менше 20:

50, 10, 15, 4, 6, 80, 100, 20, 6, 5, 0, 11, 78, 59, 6, 7, 32, 8.

Вірю – не вірю

Вчитель пропонує дітям уважно слухати речення, які він буде зачитувати. В реченнях може йтися про справжній факт, а може і ні, тобто дітям необхідно зрозуміти, правдиве це твердження чи абсурдне. Відповідно учні мають або погодитися з твердженням, або ні.

Потрібно попередньо домовитися з гравцями, що якщо вони будуть чути правду, то, наприклад, будуть кивати головою або піднесуть руку, або плеснуть у долоні, а якщо почують неправду – то будуть, наприклад, хитати головою.

Завдання можна пропонувати в письмовому варіанті – дитині треба зазначати, де правда, а де – ні.

- Мама варить кашу (+)
- Таня їде на хмарі (-)
- Собака спить на ялині (-)
- Дмитрик співає пісні (+) і т. ін.

Також можна пропонувати текстовий варіант, наприклад: «Сорока летіла над озером. Раптом десь вдалечині вона почула, як каркає ворона. Сорока подивилась в дзеркало, намалювала губи і чимдуж полетіла туди, дізнатися, що сталося...».

Карточки

Це карточки на різну тематики. Одним із основних розвивальних моментів в цьому випадку буде швидкість виконання завдань, тобто варто домогтися того, щоб діти відповідали з допомогою карточок швидко та правильно.

Тематика карточок може бути будь-якою.

Цифрові карточки

Підготуйте для дітей набір карток від 0 до 100 (можна використати «Числовий блокнот» або «Числове віяло»). Вчитель задає запитання про кількість чогось, а дитина на нього відповідає, тільки не називає число, а показує карточку.

Темп потрібно поступово збільшувати тим самим стимулюючи концентрацію уваги. Наприклад:

- Скільки ніг у коня?
- Скільки кутів в трикутника?
- Скільки коліс в машини?
- А у велосипеда?

- Покажи різницю чисел 5 і 3.
- Покажи частку чисел 2 і 3.

Кольорові карточки

На цей раз потрібно підготувати набір кольорових карток із 8-10 кольорів.

- Який колір має трава?
- Якого кольору небо? Сонце? Пелюстки в ромашки?
- Собаку звати Рижик, як ти думаєш, якого кольору і неї шерсть?

Також можна використовувати геометричні, буквені карточки і т. ін.

Ці завдання можна використовувати на будь-якому уроці як наскрізний елемент. Головне їх відбирати відповідно до теми уроку.